

บทที่ 2

บริบทและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงทางด้าน การจัดการระบบการผลิตและระบบนิเวศน์

2.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ศึกษา

บทนี้จะศึกษาถึงบริบททางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านในช่วงเวลาต่าง ๆ นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยจะแบ่งหมู่บ้านออกเป็นช่วงเวลาตามเกณฑ์ที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1. การตั้งถิ่นฐานและระบบการผลิต 2. การขยายตัวของทุนและการขยายตัวของอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรป่า 3. อำนาจชุมชนในการจัดการทรัพยากร

ตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวจะสามารถแบ่งหมู่บ้านออกเป็น 3 ยุคใหญ่ ๆ คือ 1. ยุคชุมชนจัดการทรัพยากร (ช่วงก่อตั้งหมู่บ้านจนถึงปี พ.ศ. 2450) 2. ยุคสัมปทานทำไม้ (ช่วงปี พ.ศ. 2451-2530) และ 3. ยุคการแย่งชิงทรัพยากร (ช่วงปี พ.ศ. 2531 จนถึงปัจจุบัน) โดยการแบ่งหมู่บ้านออกเป็นยุคต่าง ๆ ในลักษณะนี้มีได้หมายความว่า ในแต่ละยุคจะมีลักษณะใหม่เข้ามาแทนที่ลักษณะเก่าทั้งหมด แต่การแบ่งยุคเป็นเพียงจุดยึดเพื่อการวิเคราะห์สภาวะเคลื่อนไหวที่ปรากฏอยู่ในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น

ยุคที่หนึ่ง ชุมชนจัดการทรัพยากร

บ้านแม่หารเป็นชุมชนชาวปกากะญอที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานประมาณ 300 ปี โดยพื้นที่บริเวณนี้จะมีการก่อตั้งและย้ายถิ่นฐานของชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง มีการย้ายที่อยู่ระหว่างบ้านแพะ บ้านพอมลลอ บ้านแม่หาร บ้านป่าหมาก ซึ่งเป็นหมู่บ้านใกล้เคียงกันเพื่อหนีโรคระบาด เช่น ไข้ป่า (ไข้มาลาเรีย) และโรคไทฟอยด์ ดังมีหลักฐานหลงเหลืออยู่เช่น บริเวณห้วยต้นหมาก (ชะโกร) บริเวณนี้เคยมีชาวปกากะญออาศัยอยู่และปลูกต้นหมากไว้ เป็นต้น ต่อมาจึงมีการลงหลักปักฐานถาวร โดยสร้างบ้านอยู่บริเวณที่ราบลุ่มใกล้น้ำแม่หาร และทำไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวและพืชอาหาร เมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้นและมีการอพยพมาเพิ่มจึงขยายเป็นชุมชนใหญ่ มีการพัฒนาระบบเหมืองฝายและลำเหมือง (คลองส่งน้ำ) และบุกเบิกที่นาเพื่อทำนาดำ แต่ด้วยความจำกัดของพลังการผลิตและสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีที่ราบเป็นที่ราบเล็ก ๆ กลางหุบเขา จึงทำให้มีการบุกเบิกที่นาไม่มากนัก ดังเช่นการบุกเบิกที่นาของ นายถาวร ซึ่งได้กล่าวยืนยันในเรื่องนี้ว่า “นาเราบุกเบิกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 มีอยู่ 3 ไร่กว่า 7 คนกว่าจะเสร็จก็ 3 ปี” การบุกเบิกที่นาจะใช้การเอาแรงระหว่างญาติหรือเพื่อนบ้าน ซึ่งถือเป็นงานหนักและใช้เวลานาน

เมื่อที่นามืออย่างจำกัดทำให้ชาวไร่ไม่มีเพียงพอต่อการบริโภค ชาวบ้านจึงทำไร่หมุนเวียน บริเวณเชิงเขาใกล้หมู่บ้านเพื่อผลิตข้าวเพิ่มเติม ซึ่งนายตุ๊โผได้กล่าวถึงการทำไร่ในครั้งนั้นว่า “แต่ก่อนทำไร่กันทุกบ้านคนมีนาบมีนาก็ทำ ทำนาอย่างเดียวข้าวไม่พอกิน นามีน้อย แต่ไร่ก็ไม่ดีเท่านา ไร่รอบน้ำฝน ปีไหนฝนไม่มีข้าวก็ได้ดี” การทำไร่จะใช้ระบบการพักดินไว้ 5-10 ปี โดยจะหมุนเวียน 5-6 แปลง ในการทำไร่นั้นจะปลูกข้าวไร่และพืชอาหาร เช่น แตง พริก ในไร่ข้าวด้วย ดังที่นายตุ๊โผได้ยืนยันในเรื่องนี้ว่า “ไปไร่ครั้งหนึ่งจะได้ของกินมาเต็มตะกร้า เราไม่มีเงินมากแต่ก็ได้ซื้อของมาก”

นอกจากนี้ในบริเวณที่ดอนจะมีการปลูกฝ้าย เพื่อเก็บดอกฝ้ายมาปั่นเป็นเส้นด้ายแล้วนำไปย้อมสีจากเปลือกไม้ แล้วนำไปทอเป็นเสื้อผ้าตามลักษณะวัฒนธรรมของชาวปกาเกอญอ ดังที่แม่เผ่าทองมาได้กล่าวว่า “บ้านไหน ๆ ก็ต้องปลูกฝ้ายไว้ทอผ้า ถ้าไม่ทอเองก็ไม่มีเสื้อผ้าใช้ เสื้อผ้าไม่เคยซื้อของคนข้างนอกเหมือนเดี๋ยวนี้” ระบบการผลิตในช่วงแรกของชุมชนจึงเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ จะมีการแลกเปลี่ยนบ้างก็เพียงสิ่งของที่ชุมชนผลิตไม่ได้ คือลูกบิดประดับคอของผู้หญิงเกลือและเมี่ยง ซึ่งจะมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นหาบมาขาย แต่บางครั้งชาวบ้านก็ใช้การแลกเปลี่ยนระหว่างสิ่งของกับสิ่งของ เช่น ใช้ข้าวเปลือกแลกเปลี่ยนกับลูกบิด เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงนี้ ยังทำการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ชุมชนไม่มีหรือผลิตไม่ได้อยู่บ้าง

สำหรับลักษณะการปลูกสร้างบ้านเรือนนั้น ชาวบ้านจะสร้างบ้านด้วยไม้ไผ่ ปูพื้นด้วยไม้ไผ่ผ่าซีกแล้วทาบให้แบน หลังคามุงด้วยตองตึง (ใบพลวง) บ้านชนิดนี้ เรียกว่า “เต๊ะอะ” ซึ่งเป็นบ้านที่ปลูกได้โดยง่าย ใช้แรงงานคนเพียง 2-3 คน ซึ่งนายตุ๊โผได้กล่าวถึงการปลูกบ้านแบบดั้งเดิมนี้ว่า “บ้านปลูกไม่ยากคนสองคนก็ปลูกได้แล้ว คนในบ้านพอเป็นหนุ่มก็ปลูกบ้านเป็นทุกคน” โดยชาวบ้านจะตัดไม้ไผ่จากบริเวณป่ารอบหมู่บ้าน และเก็บใบพลวงจากป่าเก็บตองที่อยู่ใกล้บ้าน แต่บ้านชนิดนี้เป็นบ้านที่ต้องเปลี่ยนสร้างใหม่ 3-4 ปี เพราะไม้ไผ่จะผุง่าย ส่วนใบพลวงต้องเปลี่ยนทุก 2-3 ปี

ในด้านของการเพิ่มขึ้นของประชากร เนื่องจากการสาธารณสุขยังไม่มีคุณภาพ ทำให้ชาวบ้านต้องประสบกับโรคภัยต่าง ๆ โดยเฉพาะไข้ไทฟอยด์ ไข้ป่า ทำให้อัตราการเพิ่มของประชากรมีอัตราต่ำ เช่น ครอบครัวของพ่อจันดี มีพี่น้องทั้งหมด 11 คน เสียชีวิตตั้งแต่เด็ก 7 คน เสียชีวิตตอนโต 1 คน ทำให้เหลือสมาชิกในครัวเรือนเพียง 3 คนเท่านั้น จึงกล่าวได้ว่ายุคชุมชนจัดการทรัพยากร ชาวบ้านมีการผลิตการเกษตรเพื่อยังชีพเป็นหลัก มีการสร้างบ้านเรือนด้วยไม้ไผ่ และมีอัตราการเพิ่มของประชากรต่ำ ทำให้ในยุคนี้ชาวบ้านพึ่งพาป่าในส่วนของผลผลิต โดยแทบไม่มีการใช้ทรัพยากรป่าในส่วนของต้นทุนเลย อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่

ยังมีการแลกเปลี่ยนค้าขายกับหมู่บ้านอื่น ๆ บ้าง เฉพาะเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นแต่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้ ส่วนความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐนั้น ในยุคนี้นักชาวบ้านได้ถูกเรียกเก็บส่วยของป่าจากเมืองเชียงใหม่แล้ว

ยุคที่สอง การสัมปทานป่าไม้

พื้นที่ป่าของบ้านแม่หารนั้น เริ่มมีการสัมปทานทำไม้สักเมื่อปี พ.ศ.2450 ซึ่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ให้ประทานบัตรกับบริษัททำไม้ของประเทศอังกฤษ โดยมีกระเหรี่ยงแดงเป็นผู้รับเหมาช่วง การทำไม้ในช่วงนี้ยังโดยไม่มีชาวบ้านแม่หารเข้าร่วมแต่อย่างใด ต่อมาในปี พ.ศ. 2463 รัฐบาลไทยได้ให้สัมปทานทำไม้กับบริษัทบอมเบย์เบอร์มา และกลุ่มเจ้าในตระกูลเจ้าเมืองยวมได้ การสัมปทานทำไม้ในครั้งนั้นมีคนในท้องถิ่นเข้าร่วมในการทำไม้มากขึ้น ซึ่งในบริเวณป่าใกล้บ้านแม่หารได้มีการร่วมมือกันระหว่างตระกูลศรีวิชัย ซึ่งเป็นตระกูลหนึ่งในหมู่บ้านได้รับเหมาช่วงจากขุน จันดี ซึ่งเป็นกลุ่มเจ้าในตระกูลเจ้าเมืองยวมได้

การสัมปทานทำไม้ที่มีคนในหมู่บ้านรับเหมาช่วงนี้ ได้เป็นช่องทางให้ชาวบ้านแม่หารได้เข้าร่วมเป็นรับจ้างในการทำไม้มากขึ้น โดยมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจะใช้ช้างรับจ้างลากไม้ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะใช้แรงงานรับจ้างลากเปลือก และเลื่อยไม้ การรับจ้างดังกล่าวนั้นอดีตพ่อหลวงบ้านของหมู่บ้านได้กล่าวในเรื่องนี้ว่า “ตอนนั้นในบ้านแม่หาร มีช้างประมาณ 25 เชือก ตอนแรกจะรับจ้างใกล้หมู่บ้านก่อน ผ่านไปสัก 3 ปี ก็เข้าไปลึกเรื่อย ๆ จนติดไปติดเขตชายแดนสาละวิน เรียกกันว่า ผาแดง-ผาก้าง ค่าแรงใช้ช้างลากเมตรละ 200 บาท ค่าแรงคนเลื่อย (ใช้เลื่อยมือ 2 คน) เมตรละ 50 บาท วันหนึ่งจะได้ 2-3 เมตร ของพ่อเองมีช้าง 6 ตัว เอาไปรับจ้างหมด ผู้ชายในหมู่บ้านที่ยังหนุ่มแข็งแรงก็ไปรับจ้าง บางทีก็ไปเป็นเดือนกลับบ้าน 3 วัน เพราะเข้าไปไกลมากเดินทางถึง 5 วัน 5 คืน” ดังนั้นในช่วงดังกล่าวบ้านแม่หารจึงได้เข้าร่วมทำไม้ ในฐานะเป็นแรงงานรับจ้างของบริษัทรับเหมาช่วงกันเป็นจำนวนมาก การเปิดสัมปทานไม้ถึง 3 ครั้ง ทำให้ป่าบริเวณรอบหมู่บ้านได้ลดความอุดมสมบูรณ์ลงไป

ต่อมาในปี พ.ศ.2506 รัฐได้ประกาศเขตให้ป่าของหมู่บ้าน เป็นป่าสงวนแห่งชาติแม่ยวมฝั่งขวา แต่ในปี พ.ศ.2507 ได้มีการเพิกถอนเขตป่าสงวนไปบางส่วน เนื่องจากมีชาวบ้านการตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร และเป็นทางการ อย่างไรก็ตามหลังจากมีการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติเพียง 2 ปี รัฐก็ได้ให้สัมปทานทำไม้กับห้างหุ้นส่วนจำกัดพนาลีธิ ในระยะเวลายาวนานถึง 15 ปี ซึ่งการสัมปทานทำไม้ดังกล่าวครอบคลุมไปจนถึงป่าต้นน้ำของหมู่บ้านแม่หาร และในช่วงนี้บริษัททำไม้ได้ตัดถนนลูกรังผ่านหมู่บ้านเพื่อนำไม้ออกจากป่า (ตุลวัตร : อ้างแล้ว)

อย่างไรก็ตาม ต่อมารัฐก็ยังได้เปิดสัมปทานทำไม้กระยาเลยกับบริษัท วนาภิจ ซึ่งในครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะระบบนิเวศของป่าไม้ได้ถูกทำลายลงจนเสียความสมดุล ดังที่นายดำรงได้กล่าวว่า “สัมปทานครั้งนี้เขาตัดหมดไม่ว่าต้นเหียง ต้นตึง หางของกินยากขึ้นกว่าแต่ก่อน สัตว์ออกไปล่าก็ไม่มี มันไม่มีที่อยู่ ผักที่ชอบที่เย็นก็ไม่เหลือเพราะป่าร้อนมากไม่เหลือต้นไม้ใหญ่” นอกจากนี้บริษัทผู้รับสัมปทาน ยังได้รुक้าเข้าไปตัดไม้ในป่าต้นน้ำแม่หาร ทำให้ป่าต้นน้ำเสื่อมโทรมลง ส่งผลให้น้ำแม่หารเริ่มแห้งขอดในฤดูแล้ง ชาวบ้านจึงไม่มีน้ำเพียงพอในการทำนาดำ ซึ่งนายดำรง ได้กล่าวถึงผลกระทบในครั้งนั้นว่า “ทำนาก็ไม่ได้ผลเต็มที่น้ำไม่พอกก็แย่งน้ำกัน นาดำไม่ได้ผลก็ไปทำไร่เพิ่ม ครัวเรือนอยู่อย่างนี้ ตอนนั้นคนทำไร่กัน”

นอกจากชาวบ้านจะได้รับผลกระทบจากการสัมปทานทำไม้ ดังที่กล่าวไปแล้ว ในช่วงเวลานั้นบ้านแม่หารยังเป็นพื้นที่เคลื่อนไหวของ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ทำให้มีความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกับรัฐสูงมาก ชาวบ้านไม่ยินยอมให้เจ้าหน้าที่รัฐในหน่วยงานอื่น ๆ เข้ามาในหมู่บ้าน นอกจากข้าราชการครูที่มาสอนนักเรียนในหมู่บ้าน และเจ้าหน้าที่ด้านสาธารณสุขเท่านั้นอดีต ซึ่งอดีตสาธารณสุขอำเภอแม่สะเรียงได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “ตอนนั้นไม่มีข้าราชการคนใดกล้าลงไปหมู่บ้านนี้ เพราะเป็นพื้นที่สีแดง ถึงไปได้ก็ไปแค่โรงเรียน (โรงเรียนอยู่บริเวณต้นทางเข้าหมู่บ้าน) เป็นหมู่บ้านปิด เมื่อปี พ.ศ. 2526 มีตำรวจตระเวนชายแดนเข้าไปในหมู่บ้าน ชาวบ้านไม่ยอมให้เข้าไป แต่พวกเขาก็ยังดึงดันเข้าไป จึงถูกยิงตายในหมู่บ้านไป 6 ศพ”

ต่อมาในปี พ.ศ.2523 เมื่อรัฐบาลได้ให้สัมปทานทำไม้กับบริษัทวนภิจ ชาวบ้านซึ่งได้รับผลกระทบจากการเปิดให้สัมปทานทำไม้ของรัฐในครั้งก่อน อีกทั้งในหมู่บ้านยังมีความเคลื่อนไหวของ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ได้เป็นเงื่อนไขสำคัญทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันเรียกร้องให้รัฐบาลยกเลิกการสัมปทานไม้ดังกล่าว อดีตพ่อหลวงของหมู่บ้านได้กล่าวถึงการคัดค้านในครั้งนั้นว่า “ชาวบ้านรู้เรื่องว่ามีการเปิดสัมปทานเมื่อต้นปี 2523 หลังจากนั้นไม่นานพวกสัมปทานก็เข้ามาทำไม้ เขาเอาทหารมาอารักขา มีปืนเข้ามาครบมือ ชาวบ้านก็รู้มาด้วยว่าพวกเขา (บริษัททำไม้) ทำป่าแถบแม่ลาน้อยมาก่อน ตัดไม้ไม่ได้ขนาด ป่าแม่ลาน้อยพังหมด ชาวบ้านจึงไม่ยอมให้ทำป่าเราก็เหลือน้อย น้ำก็แห้ง ตอนนั้นพอได้ก็ปรึกษากับพ่อหลวงบ้านหมู่ 1 หมู่ 2 หมู่ 3 หมู่ 4 หมู่ 8 หมู่ 9 หมู่ 11 ที่กินน้ำแม่หารให้ไปยื่นหนังสือคัดค้านกับ ป่าไม้เขตแม่สะเรียง ตอนนั้นบ้านเรายังร้อนอยู่ (มี พคท.) เขา (บริษัททำไม้) เข้ามาไม่ได้ ก็พยายามจะเข้ามาเรื่อย ๆ แต่เข้าไม่ได้จนปี พ.ศ. 2530 ก็เข้ามาได้ ตอนนั้นมีพระธรรมจาริก 20-30 รูปเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านพ่อหลวงกับพระสถิตย (พระธรรมจาริกรูปหนึ่ง) เข้าไปยื่นหนังสือขอคัดค้านที่กรุงเทพฯ หลังจากนั้น พลเอก

หาญ ลีนานนท์ ได้ลงมาดูพื้นที่เอง ชาวบ้านก็มาชุมนุมกันที่โรงเรียนมากันทุกคนทั้งเด็ก ผู้หญิง หลังจากนั้นก็ระงับการทำไม้ตั้งแต่แม่หารไปถึงแปลงที่ 12 ไปทำที่แม่สามแลบ (อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน) แปลงที่ 13"

การคัดค้านการสัมปทานของชาวบ้านแม่หาร เกิดขึ้นใกล้เคียงกันกับการคัดค้านการให้สัมปทานอีกหลายแห่ง เช่น ป่าบ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน ป่าตำบลศิลาแลง จังหวัดน่าน ป่าชุมชนบ้านหลวง จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นกระแสคัดค้านที่เกิดจากความต้องการรักษาป่าต้นน้ำ และการหวงแหนป่าไว้ให้ลูกหลานรักษา อันเนื่องมาจากการถูกแย่งชิงทรัพยากรจากรัฐ ต่อมาในปี พ.ศ.2530 ภายหลังเมื่อเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมที่ อำเภอกระตุ่น จังหวัดชุมพร รัฐบาลจึงได้ระงับการให้สัมปทานทำไม้ทั่วประเทศในปี พ.ศ. 2531(ชัชวาลย์และนันทา :2536)

ยุคที่สาม ยุคการแย่งชิงทรัพยากร

แม้ว่าในปี พ.ศ. 2518 จะมีการขยายตัวของ การปลูกพืชเพื่อการพาณิชย์ เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง ถั่วเหลือง ฯลฯ ภายใต้การส่งเสริมนโยบายส่งเสริมการออกพืชผลทางการเกษตร ทำให้สินค้าเกษตรราคาสูงขึ้น นโยบายเงินผันส่งผลให้เกิดการตัดถนนเข้าสู่ชุมชนในเขตป่ามากขึ้น นโยบายการขายสินค้าให้เกษตรกร และนโยบายการออกเอกสารสิทธิ์ที่ทำกิน (สทก.) ให้กับราษฎรที่ทำกินในป่าสงวน นโยบายของรัฐเหล่านี้มีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกพืชพาณิชย์แทนการเกษตรเพื่อการยังชีพ ประกอบกับบางชุมชนมีคนบางกลุ่มที่สามารถสะสมทุนจากยุคการสัมปทานทำไม้ ทำให้เกิดการส่งเสริมการลงทุนปลูกพืชพาณิชย์อย่างกว้างขวางในภาคเหนือ เช่น ชุมชนแม่ทา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนน้ำไคร้ อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน และชุมชนบ้านป่าซาง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ฯลฯ เป็นต้น

สำหรับหมู่บ้าน กรณีศึกษาจากรายงานการวิจัยเรื่อง ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา ทำการวิจัยเมื่อปี พ.ศ. 2534-2535 พบว่า "บ้านแม่หาร อาจกล่าวได้ว่าเกือบไม่ได้ผ่านเข้าสู่ยุคพืชพาณิชย์เสียด้วยซ้ำ เพราะแม้จะมีที่นามากแต่นั่นไม่สามารถใช้เพาะปลูกได้ในฤดูแล้งทั้งหมด จะได้เพียงร้อยละ 20 ซึ่งชาวบ้านมักจะปลูกพืชผักไว้บริโภคเองมากกว่าปลูกไว้ขาย ทั้งนี้เพราะชาวบ้านพยายามแยกตัวเป็นเอกเทศภายใต้อิทธิพลการเคลื่อนไหวของ ผกค. ที่อยู่ในพื้นที่ ซึ่งใช้อำนาจในการจัดการควบคุมกฎเกณฑ์ของชุมชนอย่างเข้มงวดทำให้ไม่มีหน่วยงานของรัฐเข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์" (ฉลาดชายและคณะ, 2536 : 44)

สภาพของการไม่ขยายตัวของพืชพาณิชย์และการดำรงอยู่ของการเกษตรเพื่อยังชีพยังคงดำรงอยู่ถึงในปัจจุบัน แต่ก็มีแนวโน้มของการขยายตัวของทุนสูงขึ้น เช่น มีชาวบ้าน 3 ราย ปลูก

ต้นสักในที่นาดอนและหัวไร่ปลายนาภายใต้นโยบายส่งเสริมการปลูกป่าของรัฐ โดยได้รับเงินสนับสนุน 3,000 บาทต่อไร่ ในระยะเวลา 5 ปี ในปีแรกจะได้รับเงินสนับสนุน 800 บาท ต่อไร่ และปีต่อไป 600, 500, 400 ตามลำดับ มีการกู้ยืมเงิน ธกส. เพื่อซื้อรถไถนาและลงทุนปลูกถั่วลิสงและถั่วเหลืองในรายที่มีน้ำในฤดูแล้ง และในปี พ.ศ. 2542 มีผู้นำชาวบ้านทำไร่เพื่อขายข้าว (ทำนาคำ ผ่ากิ่งกับญาติและมีข้าวพอกินในครอบครัว) 1 ราย เพราะข้าวไร่ได้รับความนิยมในตลาดสินค้าเพื่อสุขภาพ

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีแนวโน้มของการเพิ่มขึ้นของทุนในหมู่บ้าน แต่ก็ยังคงเป็นไปในระดับต่ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงผลิตข้าวเพื่อยังชีพเป็นหลัก ผลผลิตที่เหลือจึงนำออกไปขายในตัวอำเภอแม่สะเรียงการผลิตพืชพาณิชย์จึงไม่เป็นบริบทที่สำคัญอันก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรในหมู่บ้านศึกษามากนัก และเนื่องจากในหมู่บ้านมีเงื่อนไขทางกายภาพที่บีบบังคับให้ผลิตเพื่อการยังชีพมากกว่าเพื่อขายเพราะขาดน้ำที่จะใช้เพาะปลูกในฤดูแล้ง ชาวบ้านในวัยแรงงานจึงอพยพมาเป็นแรงงานรับจ้างในจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำพูน และกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก แรงงานเหล่านี้จะมีอาชีพกรรมกรก่อสร้าง ยาม คนรับใช้ในบ้าน คนงานในร้านอาหาร เป็นต้น

ขณะที่เศรษฐกิจของหมู่บ้านมีการขยายตัวของทุนเพิ่มขึ้นและมีการอพยพของแรงงานมากขึ้นนั้น ในอีกด้านหนึ่งรัฐก็ดำเนินนโยบายที่ถือว่าพื้นที่ป่าทั้งหมดเป็นของรัฐ และการไม่ยอมรับสิทธิตามประเพณีของชุมชนในการจัดการป่า รวมทั้งมีนโยบายการพัฒนาที่ไม่สมดุลในลักษณะที่หนึ่งเป็นนโยบายที่มุ่งเน้นการสร้างความสำเร็จทางเศรษฐกิจในภาคอุตสาหกรรม ขณะที่ปล่อยให้ภาคการเกษตรตกอยู่กับความยากจนซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เอกชนที่อยู่นอกเขตป่ามีอำนาจทางเศรษฐกิจมากขึ้น และส่งผลให้มีโอกาสดีกว่าชาวบ้านที่อยู่ในป่าในการใช้ทรัพยากร

ลักษณะที่สอง นโยบายการขยายอำนาจรัฐในการจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งเชื้อต่อธุรกิจเอกชนที่อยู่นอกเขตป่าในการใช้ประโยชน์ ขณะที่เข้มงวดกวดขันการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในป่า

ผลจากนโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในชุมชน การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนท้องถิ่นใกล้เคียง การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชาวบ้านกับนายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐ และการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ซึ่งในกรณีของหมู่บ้านที่ศึกษา เกิดการแย่งชิงทั้ง 4 กรณี ซึ่งจะได้กล่าวเป็นกรณีไป

กรณีแรก การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ในชุมชน

ยุคการสัมปทานป่าไม้ที่รัฐได้เปิดให้สัมปทานอย่างต่อเนื่องกินเวลายาวนานเกือบ 80 ปีส่งผลให้ป่าบริเวณรอบบ้านแม่หารและป่าต้นน้ำแม่หารเสื่อมโทรมลงจนทำให้ปริมาณน้ำลดน้อยลงในฤดูฝนและแห้งขอดในฤดูแล้ง ประกอบกับช่วงเวลานั้น (ปี พ.ศ. 2515-2533) ชาวบ้านได้ขึ้นไปทำไร่หมุนเวียนบริเวณป่ารอบหมู่บ้านและได้เข้าไปถึงบริเวณขุนห้วยน้ำแม่หาร “ตอนแรกก็ทำไถล้งบ้านก่อน นานเข้าคนเยอะขึ้นที่ (บริเวณป่า) ไถล้งบ้านก็หมดถ้าจะทำซ้ำที่เดิมก็ทำไม่ได้ บางครั้งพักดินไว้ 2-3 ปี มันได้ข้าวน้อยก็ทำไร่ลึกเข้าไปเรื่อย ๆ บางทีเดิน 6 ชั่วโมง ต้องตื่นตั้งแต่ตี 4 ไปถึงก็สายแล้ว มันขยับเข้าไปไถล้งขุนน้ำ บางคนก็ทำไร่ตรงที่ (บริเวณ) ขุนน้ำเลย แต่ก็มีไม่มาก ลัก 10 รายเห็นจะได้”

หลังมีการคัดค้านการให้สัมปทานในปี พ.ศ. 2526-2530 กลุ่มชาวบ้านที่มีนาดำเรียกร้องให้ชาวบ้านที่ทำไร่ในป่าขุนน้ำลดการทำไร่ลง การเรียกร้องดังกล่าวก่อให้เกิดการขัดกันระหว่างชาวบ้านที่มีนาดำและชาวบ้านที่ไร่ที่นา ตาตุชาวบ้านที่ทำไร่กล่าวว่า “เราเห็นใจคนที่มีนาทำไร่ทำให้น้ำแห้งใคร ๆ ก็รู้แต่คนตุ๊ก (คนจน) ก็ไม่มีข้าวจะกิน”

ดังนั้นข้อเรียกร้องให้ลดการทำไร่จากชาวบ้านที่มีนาจึงลดลงเหลือเพียงการห้ามเข้าไปทำไร่บริเวณป่าขุนน้ำ และคนที่ไร่ที่นาได้พยายามประนีประนอมโดยแบ่งที่ดินบางส่วนให้คนไม่มีนาทำกิน นอกจากจะมีกรณีชาวบ้านที่มีไร่ที่นาที่แบ่งที่ดินทำกินให้กับชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกินแล้ว ชาวบ้านยังหาทางออกโดยการอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง “แต่ก่อนทำไร่ได้ข้าว ทำกว้างมากแต่มันไม่พอกิน พอลูกเรียนจบ ป. 6 ก็เข้าไปรับจ้างที่จังหวัดเชียงใหม่ เขาส่งเงินมาให้บ้าง เก็บเอาไว้ซื้อข้าว เดียวนี้ทำไร่อยู่แต่เหลือแค่พอแม่ทำได้ไม่มากบางปีข้าว (ข้าวไร่) พอกิน 8 เดือน บางปีก็ 5 เดือน ต้องซื้อเพิ่ม”

การอพยพแรงงานจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ลดภาวะการแย่งชิงทรัพยากร ระหว่างชาวบ้านที่มีนาและชาวบ้านที่ไร่” จากการสำรวจในเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคม ปี พ.ศ. 2535 มีพื้นที่นาร้อยละ 73.65 ของเนื้อที่การเกษตรทั้งหมดเนื้อที่ไร่มีเพียงร้อยละ 1.50 และเนื้อที่สวนร้อยละ 24.55 มีแนวโน้มที่จะลดการทำไร่ในป่าต้นน้ำลง เพราะแรงกดดันจากชาวบ้านส่วนใหญ่ซึ่งทำนาและต้องพึ่งพาน้ำจากป่าต้นน้ำ ในปี พ.ศ. 2534 มีครัวเรือนทำไร่ 6 ครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2535 มีครัวเรือนทำไร่เพียง 2 ครัวเรือน (ฉลาดชายและคณะ, 2536 : 20)

อย่างไรก็ตามเมื่อระบบเศรษฐกิจของประเทศมีอัตราการเจริญเติบโตลดลงและเกิดความขบเซาในปี พ.ศ. 2540-2542 ส่งผลให้อัตราการจ้างงานในเมืองใหญ่ลดลง โรงงานอุตสาหกรรมและธุรกิจบริการปิดตัวกันเป็นจำนวนมากส่งผลให้มีการเลิกจ้างแรงงาน แรงงานเหล่านี้

ส่วนหนึ่งได้กลับสู่หมู่บ้านของตน จากการสำรวจในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2541 พบว่ามีแรงงานรับจ้างอพยพกลับเป็นจำนวนมาก รวมทั้งแรงงานใหม่ที่ต้องการออกไปรับจ้างก็ไม่สามารถออกไปได้เพราะไม่มีงาน

แม้ว่าจะมีการอพยพแรงงานกลับเป็นจำนวนมาก แต่ชาวบ้านก็ยังคงรักษาและให้ความสำคัญกับป่าต้นน้ำ เพราะชาวบ้านทั้งหมู่บ้านใช้น้ำ จากประปาภูเขา ซึ่งเป็นน้ำประปาที่รับน้ำจากน้ำแม่หารซึ่งเป็นแม่น้ำสายเดียวกันกับน้ำที่ชาวบ้านที่มีที่ดินใช้ในการทำนา ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า “ถ้าไม่มีประปาจะลำบากมาก บ้านลุ่มจะไม่เดือดร้อนเท่าไร (บ้านลุ่มเป็นบ้านที่อยู่ต่ำอยู่ใกล้แม่น้ำ และระดับน้ำใต้ดินอยู่ลึกเพียง 4-5 เมตร ส่วนใหญ่จะเป็นบ้านที่ก่อตั้งมานานตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน) แต่บ้านบน (บ้านบนจะอยู่บริเวณที่ดินบริเวณชายป่ารอบหมู่บ้าน) จะเดือดร้อนเพราะชุดบ่อน้ำไม่ได้ต้องตักน้ำไกล” ประปาจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านไม่มีที่นาให้ความสำคัญกับป่าต้นน้ำ แม้จะไม่ได้ใช้น้ำในการทำนาและแม้ว่าประปาจะไม่มีแรงส่งถึงบ้านที่อยู่ในที่ดอน แต่การมีประปาไว้รองน้ำไปใช้ในครัวเรือนก็ช่วยย่นระยะทางจากบ้านในที่ดอนที่ต้องตักน้ำจากบ่อน้ำอยู่ไกลถึง 1 กิโลเมตร

นอกจากการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกลุ่มคนมีที่นาและกลุ่มคนที่ทำไร่แล้ว ยังมีกรณีการแย่งชิงที่ดินบริเวณป่าใช้สอยระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านอีกด้วย ที่ดินบริเวณป่าใช้สอยมีเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ ตั้งอยู่ทิศตะวันออกของหมู่บ้าน มีลักษณะเป็นที่ดอน และดินลูกรังที่มีต้นพลวงขนาดใหญ่อยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านแม่หารและชาวบ้านใกล้เคียงใช้ประโยชน์ในการเก็บใบพลวง (ตองตึง) มาใช้ในครัวเรือนและนำไปขาย แต่เนื่องจากในหมู่บ้านมีคนหนึ่งทำกินน้อยหรือไม่มีที่ดินทำกิน ในปี พ.ศ. 2536 ผู้อาวุโสและกลุ่มผู้นำชาวบ้านได้ปรึกษากันและตกลงจะแบ่งพื้นที่บริเวณป่าใช้สอยให้กับคนกลุ่มนี้ อย่างไรก็ตามยังไม่มีมีการตกลงแบ่งปันที่ดินให้กับคนกลุ่มใดในหมู่บ้าน แต่เมื่อปี พ.ศ. 2540 ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นคนมีที่ดินและเป็นกลุ่มเครือญาติของผู้นำเข้าป่าล้อมรั้วและจับจองโดยตัดต้นไม้ในที่ดินบริเวณป่าใช้สอยมาเป็นของตน จากนั้นชาวบ้านซึ่งมีทั้งคนมีที่ดินและไม่มีที่ดินจึงเข้าจับจองจนหมดจึงเกิดความขัดแย้งโดยคนไม่มีที่ดินคิดว่าตนไม่มีที่ดินและสมควรจะได้ที่ดินในบริเวณป่านี้นี้ ขณะที่คนมีที่ดินได้อ้างว่าตนเองได้เข้าไปจับจองก่อน การแย่งชิงพื้นที่ป่าใช้สอยได้ดำเนินอยู่จนถึงปัจจุบัน (รายละเอียดจะนำเสนอในบทต่อไป)

กรณีที่สอง การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนใกล้เคียง

เนื่องจากบ้านแม่หารเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดบริเวณป่าต้นน้ำ ชาวบ้านถือว่าขอบเขตป่าของหมู่บ้านคือบริเวณป่ารอบหมู่บ้านและครอบครัวถึงขุนน้ำแม่หารทั้งหมด ดังนั้นหมู่บ้านที่อยู่

ใกล้คือ บ้านป่าหมาก บ้านแพะ บ้านแม่ต๊อบ จึงไม่มีป่าที่อุดมสมบูรณ์ เป็นของหมู่บ้านจะมีก็เพียงป่าแพะที่บริเวณไม่มากนัก ชาวบ้านแม่หารอนุญาตให้ชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงเข้ามาใช้ผลผลิตจากป่าได้ในบางส่วน เช่น เก็บหาอาหาร ใบตอง ไม้ไผ่ แต่ไม่อนุญาตให้ใช้เนื้อไม้ คณะกรรมการป่าชุมชนคนหนึ่งกล่าวว่า “พวกเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ไม่เป็นไร ป่าบ้านเรามันกว้างแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ แต่ถ้าจะมาตัดไม้สร้างบ้านนี้ไม่ได้ ไม้จะมีไม่พอ ป่าจะหมดก่อน”

อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2539 มีกรณีชาวบ้านแม่ต๊อบได้เข้ามาตัดไม้ในเขตป่าของบ้านแม่หาร 2 ราย ในปี พ.ศ. 2540 ชาวบ้านแพะและบ้านป่าหมากเข้ามาตัดไม้ 3 ราย “มีคนบ้านเราไปเจอเขากำลังเลื่อยอยู่ ก็มาบอกคณะกรรมการ คณะกรรมการเข้าไปจับยึดเลื่อยโซ่ได้ ยึดไม้ไว้ตักเตือนไปว่าอย่าให้มีครั้งที่สอง ถ้าทำอีกจะแจ้งตำรวจ”

ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างบ้านแม่หารกับชุมชนข้างเคียงไม่มีความรุนแรงมากนักอาจเป็นเพราะว่าป่าบริเวณนี้มีขนาดใหญ่ และหมู่บ้านที่ประกาศรักษาป่าชัดเจนมีเพียงบ้านแม่หารเท่านั้น หากไม่สามารถใช้ป่าของบ้านแม่หารก็ยังสามารถใช้ป่าในส่วนอื่นได้ เช่น ป่าของบ้านแม่ต๊อบเหนือ-แม่ต๊อบใต้ ป่าแม่ก้อน เป็นต้น

กรณีที่สาม การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชน นายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐ

กระบวนการค้าไม้เถื่อนในบริเวณป่าสงวนแม่ยวมฝั่งขวาและการตัดไม้สาละวิน เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ช่วงรัฐเปิดให้สัมปทานและช่วงที่รัฐปิดป่า (ปี พ.ศ. 2531) ชาวบ้านแม่หารเองได้รับรู้รับฟังเรื่องราวเหล่านี้ตลอด “มีพ่อเลียงอยู่ 4-5 คน ที่ค้าไม้อยู่แถบนี้ มีทั้งคนที่อื่นและคนแม่สะเรียง พ่อเลียงบางคนจ้างชาวบ้านเข้าไปตัดไม้ บางคนก็รับซื้อไม้จากชาวบ้าน คนพวกนี้เขาใหญ่ตำรวจไม่จับ บางทีในกลุ่มพ่อเลียงก็มีตำรวจอยู่ด้วย ใครเป็นลูกจ้างหรือคนขายไม้ให้พ่อเลียงไม่ต้องกลัวถูกจับ คนพวกนี้เขาจะรู้ว่าวันไหนกองปราบจะมาจับ ตำรวจจะมาค้น เขาหนีไปได้ทุกครั้ง”

แต่แม้ว่าหมู่บ้านโดยรอบจะมีการค้าไม้เถื่อนกันมาก ทั้งในลักษณะเป็นการค้าไม้รายใหญ่ ในลักษณะของเจ้าพ่อท้องถิ่นหรือชาวบ้านที่ค้าไม้รายย่อย แต่สำหรับบ้านแม่หารนับว่าประสบกับปัญหานี้น้อยมาก เพราะหมู่บ้านมีข้อห้ามให้นำไม้ขายให้คนนอกหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นไม้แปรรูปใหม่หรือไม้เก่า (ไม้ที่ไขปลุกบ้านแล้ว) “เมื่อสิบปีที่แล้วยังไม่เคร่ง ยังมีคนตัดไม้ขายให้คนนอก แต่เขาใช้เลื่อยมือ งานมันหนักใช้เวลาเมิน (นาน) กว่าจะได้แต่ละแผ่น ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ใครอยากทำ หลังคัดค้านสัมปทานเราได้ห้ามนำไม้ออกเขาก็ขายให้คนในหมู่บ้านแต่ก็เหลืออยู่ 5-6 รายเท่านั้น” ประกอบกับช่วงเวลาก่อนหน้านั้น (ปี พ.ศ. 2518-2526) หมู่บ้านนี้มีการเคลื่อนไหว

ของ พคท. จึงทำให้นายทุนค้าไม้เถื่อนไม่สามารถสร้างสายสัมพันธ์กับคนในหมู่บ้านได้ ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนกับอำนาจเถื่อนในหมู่บ้านแม่หารจึงมีน้อยมาก หรือหากเกิดปัญหาขึ้น ชุมชนก็สามารถแก้ปัญหาได้ ดังเช่น กรณีการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนกับผู้ถือสิทธิพลและเจ้าหน้าที่รัฐใน 2 ตัวอย่าง ตัวอย่างแรกกรณีพ่อเลี้ยงจันตา ซึ่งเป็นพ่อค้าไม้เถื่อนมี อิทธิพลอยู่ในอำเภอแม่สะเรียง เป็นนักธุรกิจที่มีกิจการหลายอย่าง แต่เริ่มมีอิทธิพลในการค้าไม้มาประมาณ 15 ปี มีสายใยแบบระบบอุปถัมภ์กับชาวบ้านที่ตัดไม้ในหลายหมู่บ้าน โดยเฉพาะมีอิทธิพลมากในแถบบ้านแม่ต๊อบเหนือ แม่ต๊อบใต้ ในปี พ.ศ. 2538 พ่อเลี้ยงจันตาได้ส่งคนของตนประมาณ 10 คน รถยนต์ 6 ล้อ พร้อมเลื่อยโซ่ 6 เครื่อง เข้าไปตัดไม้ในป่าชุมชนของบ้านแม่หาร แต่ชาวบ้านที่ได้เข้าไปหาของป่าเข้าไปพบ คนของพ่อเลี้ยงถูกชาวบ้านไล่ออกจากป่าไป แต่ชาวบ้านไม่ได้ส่งเรื่องให้เจ้าหน้าที่เพราะยังไม่มี การตัดไม้

ตัวอย่างที่สอง เมื่อปี พ.ศ. 2536 มีตำรวจ 4 นายเข้ามาตั้งเลื่อยเพื่อจะตัดไม้ในป่าบริเวณป่าต้นน้ำแม่หาร กลุ่มผู้นำและชาวบ้านได้เข้าไปจับกุมตำรวจที่เข้ามาตัดไม้ระหว่างการจับกุม ตำรวจในกลุ่มนี้คนหนึ่งได้ถอยรถเพื่อจะชนผู้นำชาวบ้าน กลุ่มผู้นำจึงยิงคนขับด้วยปืนยาวแต่ยิงไม่ถูก ในที่สุดตำรวจทั้ง 4 นาย ถูกชาวบ้านจับไปมัดไว้ที่วัดบ้านแม่หาร 1 วัน ต่อมาได้มีปลัดอำเภอและกำนันตำบลบ้านกาดมารับตัวไป และข่มขู่ชาวบ้านว่าการกักขังหน่วงเหนี่ยวคนเป็น เรื่องผิดกฎหมาย

กรณีທີสี่ การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนและรัฐ

การเปิดป่าให้สัมปทานไม้กับภาคเอกชน และ พรบ.ป่าสงวนแห่งชาติ (ปี พ.ศ. 2507) ถือเป็นการแย่งชิงทรัพยากรจากรัฐไปจากชุมชน ที่เห็นเป็นรูปธรรมในด้านของการจัดการป่าไม้ ขณะที่การคัดค้านการให้สัมปทานและการเพิกเฉยต่อ พรบ. ป่าสงวนแห่งชาติของชาวบ้านนับเป็นการต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้ของรัฐโดยตรง ในพื้นที่กรณีศึกษาการคัดค้านสัมปทานของรัฐนำไปสู่การพัฒนาการรักษาป่าตามจารีตประเพณีไปสู่การจัดการอย่างเป็นระบบ มีองค์กรรักษาป่าและมีการกำหนดกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งนับเป็นรูปธรรมของการต่อต้านอำนาจรัฐที่ขยายตัวมาจัดการป่าที่เข้มข้นขึ้น ลักษณะหนึ่ง การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนและรัฐในหมู่บ้านแม่หารจึงมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน

ภายหลังความล้มเหลวของการจัดการป่าไม้ของรัฐไทย ความเสื่อมโทรมและการลดลงของพื้นที่ป่าจึงปรากฏให้เห็นได้ชัดเจน เพื่อเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว ภายหลังจากปี พ.ศ. 2531

รัฐบาลจึงได้ประกาศเขตป่าอุทยาน (พรบ. อุทยานแห่งชาติปี พ.ศ. 2504) และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเพิ่มขึ้นหลายพื้นที่ ทั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าในประเทศ

อุทยานแห่งชาติสาละวินเป็นรูปธรรมหนึ่งของความพยายามดังกล่าว โดยกรมป่าไม้ได้เสนอพระราชกฤษฎีกากำหนดบริเวณที่ดินป่าแม่ยวมฝั่งขวาและป่าสาละวินในท้องที่ตำบลเสาหิน ตำบลบ้านกาศ ตำบลแม่คง ตำบลแม่ยวม อำเภอแม่สะเรียง และตำบลแม่สามแลบ อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ให้เป็นอุทยานแห่งชาติปี พ.ศ. 2537

อย่างไรก็ตาม ป่าชุมชนและเขตหมู่บ้านของบ้านแม่หารถูกกันออกจากเขตอุทยาน พอลงเสถียร กล่าวว่า “ต้นปี ปี พ.ศ. 2537 เขา (เจ้าหน้าที่ป่าไม้) มาประชุมถามชาวบ้านว่า บ้านเขาจะเอาป่า (ป่าชุมชนบ้านแม่หาร) ไปอยู่ในอุทยานก่อน ชาวบ้านไม่มีใครยอมเพราะรักษาป่ามานานแล้ว” แต่หมู่บ้านบริเวณใกล้เคียงคือ บ้านพะ และบ้านป่าหมาก ถูกอุทยานประกาศทับพื้นที่ป่าของหมู่บ้าน

แม้ว่าบริเวณป่าชุมชนของบ้านแม่หารจะถูกกันออกจากเขตอุทยาน แต่อุทยานแห่งชาติสาละวิน ก็ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างมากเพราะหมู่บ้านข้างเคียงเหล่านี้ได้อาศัยพื้นที่ป่าในเขตหมู่บ้านของตนในการหาอาหาร เก็บของป่า ล่าสัตว์และใช้เนื้อไม้ เมื่อมีการประกาศเขตอุทยานทำให้มีความเคร่งครัดในการใช้ทรัพยากรจากป่า ชาวบ้านเหล่านี้จึงเข้ามาพึ่งพาป่าชุมชนของบ้านแม่หาร ชาวบ้านป่าหมากเล่าว่า “ผมจะไปเก็บจะค่าน (ถาวรสิทธิ์ชนิดหนึ่งใช้เป็นเครื่องเทศ) ที่ห้วยแม่สะเก็บ (อยู่ในเขตอุทยานสาละวิน) เจ้าหน้าที่มาเจอถูกปรับไป 5,000 บาท เข้าไปหาของป่าไม่ได้แล้ว เขาห้าม วันนั้นน้องชายไปหาเชียดแลว (กบชนิดหนึ่ง) ถูกจับได้ปรับไป 20,000 บาท เดียวนี้ถ้าจะไปก็ไปแถวใกล้บ้านมันก็ไม่ค่อยมีปามันห่าง (ป่าเสื่อมโทรม) บางทีก็เข้าไปแถวป่าแม่หาร เข้าไปที่ขุนห้วยก็พอหาได้” การประกาศเขตอุทยานจึงส่งผลโดยอ้อมให้ป่าแม่หารที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ต้องถูกชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นเข้ามาใช้มากขึ้น

อย่างไรก็ตามความเข้มงวด และการปฏิบัติตามกฎหมาย ก็มีการเลือกปฏิบัติต่อชาวบ้านเท่านั้นแต่ไม่ได้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดกับผู้มีอิทธิพล ชาวบ้านแม่หารกล่าวว่า “เขตอุทยานมีคนตัดไม้ เข้าไปทางขุนห้วย (แม่หาร) ก็ได้ยินเสียงเลื่อยยนต์ มีพ่อเลื่อยหลายคนคุมอยู่ (คุมการทำไม้) มีไม้ออกมาทุกวัน ชาวบ้านเข้าไปเก็บของเล็ก ๆ น้อย ๆ ถูกจับแต่คนพวกนี้ไม่ถูกจับ”

ภายหลังมีการเปิดโปงการทำไม้สาละวิน การทำไม้สวมตอของกลุ่มนายทุน และผู้มีอิทธิพล เมื่อต้นปี พ.ศ. 2541 จึงมีการปราบปรามการตัดไม้ทำลายป่าอย่างเข้มข้นในบริเวณเขตอุทยานแห่งชาติสาละวินและพื้นที่โดยรอบซึ่งครอบคลุมถึงบริเวณป่าชุมชนบ้านแม่หารด้วย โดยได้มีกำลังทหารจากกองทัพบกที่ 3 จังหวัดพิษณุโลกเข้าไปปฏิบัติงานภายใต้ชื่อหน่วยประสานงาน

และป้องกันการลักลอบทำลายทรัพยากรป่าไม้แม่สะเรียงหรือ นปป. แม่สะเรียง ซึ่งประจำการอยู่ที่ กองบังคับการหน่วยเฉพาะกิจ กรมทหารราบที่ 7 อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีระยะเวลาปฏิบัติงานตั้งแต่เดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2541 - เมษายน ปี พ.ศ. 2542 ผลจากการตรวจจับอย่างเข้มข้นทำให้ชาวบ้านที่เข้าไปตัดไม้ในบริเวณป่าชุมชนถูกจับกุมหลายครั้ง อย่างไรก็ตามไม่เพียงแต่ชาวบ้านจะถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่รัฐเท่านั้น ในอีกด้านหนึ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้เริ่มเข้ามาสนับสนุน การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านโดยมีโครงการป้องกันไฟป่า สนับสนุนให้เป็นหมู่บ้านรักษ่าป่าไม้ และสนับสนุนการทำแนวกันไฟ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านทั้งในด้านบวกและด้านลบ

2.2 การเปลี่ยนแปลงการจัดการผลิต

ดังได้กล่าวมาแล้วในบริบททางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ถึงการจัดการการผลิตที่มีการเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตแบบยังชีพ และพึ่งพาการแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอกเพียงสิ่งของที่จำเป็นและชุมชนผลิตเองไม่ได้เท่านั้น ในช่วงนี้ชุมชนพึ่งพาการทำไร่เป็นหลัก ต่อมาจึงปรับเปลี่ยนที่ดินบริเวณที่ลุ่มเพื่อทำนาดำ อย่างไรก็ตามในช่วงที่มีการสัมปทานทำไม้แรงงานในชุมชนได้อพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างกับบริษัททำไม้ในหลายลักษณะ เมื่อการจ้างแรงงานในการทำไม้ลดลงแรงงานเหล่านี้จึงกลับเข้ามายังชุมชน และส่งผลกระทบให้มีการใช้พื้นที่ป่าต้นน้ำทำไร่มากขึ้น เมื่อผนวกกับปัญหาการเปิดสัมปทานบัตร การทำไม้ในบริเวณป่าของหมู่บ้าน จึงเป็นเหตุนำไปสู่การคัดค้านการสัมปทานและการจัดการป่าชุมชน ในการจัดการการผลิตในช่วงนั้นชุมชนพยายามลดการทำไร่ลงจนเหลือเพียง 2 ราย ในปี พ.ศ. 2534 มีการแบ่งที่ดินจากชาวนาวรายให้ชาวนาจนใช้หรือชาวนาจนอาจอาศัยการทำนาแบบแบ่งกึ่ง และมีการอพยพแรงงานออกไปทำงานภายนอกชุมชนมาก สิ่งเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลให้การจัดการการผลิตในหมู่บ้านไม่มีแรงกดดันต่อการจัดการพื้นที่ป่ามากนัก

อย่างไรก็ตามเมื่อประเทศไทยเกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ มีการลดค่าเงินบาท ส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรมีราคาสูงขึ้นโดยเฉพาะผลผลิตข้าว ขณะเดียวกันผลจากภาวะเศรษฐกิจที่เสื่อมถอยทำให้ความต้องการแรงงานในภาคอุตสาหกรรมลดลง จึงมีการอพยพกลับของแรงงานเพิ่มมากขึ้น ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการจัดการผลิตของชุมชน หรือกล่าวได้ว่าชุมชนเกิดการจัดการการผลิตแบบใหม่ขึ้น ในการพิจารณาการจัดการการผลิตของชุมชนนี้จะพิจารณาใน 3 หัวข้อ คือ ระบบการผลิตของชุมชน ระบบเศรษฐกิจของชุมชน และการอพยพเข้าออกของแรงงานในชุมชน

ระบบการผลิตของชุมชน

เนื่องจากหมู่บ้านแม่หารนั้นมีระบบการผลิตทางการเกษตรเป็นหลัก ระบบการผลิตของชุมชนจึงสามารถแบ่งตามลักษณะการใช้ที่ดินในลักษณะต่าง ๆ คือ นา ไร่ สวน และพื้นที่ป่า

นา เป็นฐานทางการผลิตที่สำคัญของหมู่บ้านแม่หาร ดังจะเห็นได้จากการใช้ที่ดินเพื่อการทำนาถึงร้อยละ 65.43 (ตารางที่ 2.1) ของพื้นที่เพื่อการผลิตการเกษตรทั้งหมด อย่างไรก็ตามการทำนาสามารถทำได้ในฤดูฝนโดยรับน้ำจากระบบเหมืองฝายเท่านั้น ส่วนในฤดูแล้งมีที่นาเพียงร้อยละ 20 ที่สามารถปลูกพืชพาณิชย์คือ ถั่วลิสง กระเทียม และถั่วเหลืองได้ ในการทำนานั้นชาวบ้านจะใช้รถไถเดินตามไถนา โดยการจ้างรถไถนาของคนภายในหมู่บ้าน ในอัตราไร่ละ 400 บาท แต่ยังมีชาวบ้านอีก 7-8 ครัวเรือน ที่ยังเลี้ยงควายไถนา ชาวบ้านแม่หารจะใช้ข้าวพันธุ์ กข.7 ซึ่งเป็นพันธุ์ที่เกษตรกรตำบลนำมาเผยแพร่เป็นส่วนใหญ่ ชาวบ้านให้เหตุผลว่าเพราะข้าว กข.7 ให้ผลผลิตสูงถึง 80 ถังต่อไร่ สามารถขายได้ทั้งในเมืองและภายในหมู่บ้านเพราะราคาไม่สูงมากนัก (ชาวบ้านขายข้าว กข.7 ในราคาถังละ 80 บาท สำหรับคนภายนอกชุมชน และขายในราคาถังละ 70 บาท สำหรับคนในชุมชน) และข้าว กข.7 ยังทนต่อโรคและทนแล้งได้ดีกว่าข้าวหอมมะลิ ที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ทดลองปลูกในปี พ.ศ. 2540 ในขบวนการผลิตนั้นชาวบ้านจะใช้ปุ๋ย และยาฆ่าแมลง โดยซื้อด้วยเงินสดจากร้านค้าในอำเภอแม่สะเรียง การใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงดังกล่าวนี้ชาวบ้านจะมีจุดประสงค์ไม่เหมือนกัน คือกลุ่มชาวนารวยที่มีข้าวเพื่อบริโภคตลอดปีจะใส่ปุ๋ยเพื่อให้ผลผลิตข้าวเหลือพอขาย ขณะที่กลุ่มชาวนาจนจะใส่ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเพื่อให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นเพื่อจะได้มีข้าวไว้บริโภคตลอดทั้งปี

ตารางที่ 2.1 การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรของหมู่บ้านแม่หาร

ประเภทการใช้ที่ดิน	เนื้อที่ (ไร่)	ร้อยละ
นา	848	65.43
ไร่	95	7.33
สวน	353	27.23
รวม	1,297	100

ที่มา : สำรวจเมื่อเดือนสิงหาคม – กันยายน 2541

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาการใช้และการถือครองที่ดินในหมู่บ้าน โดยแบ่งชาวบ้านตามฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมเป็น 3 กลุ่มฐานะคือ ชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนาจน จะพบว่าชาวนารวยจะถือครองที่นาเฉลี่ย 10.94 ไร่ ต่อครัวเรือน ชาวนากลาง 4.73 ไร่ต่อครัวเรือน และชาวนาจนถือครองที่นาเฉลี่ยเพียง 0.48 ไร่ต่อครัวเรือน (ตารางที่ 2.2) ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้จะพบว่ามีความเหลื่อมล้ำของการถือครองที่นาสูงในหมู่บ้าน

เมื่อพิจารณาถึงการได้ที่นาของชาวบ้าน จะพบว่าชาวนารวยร้อยละ 83.64 ได้ที่นาจากการรับมรดก ขณะที่ร้อยละ 16.36 ได้ที่นาจากการซื้อ ส่วนชาวนากลางร้อยละ 93.94 ได้ที่นาจากการรับมรดก ขณะที่ร้อยละ 3.03 ได้ที่นาจากการบุกเบิก และร้อยละ 3.03 ได้ที่นาจากการซื้อ ส่วนชาวนาจนร้อยละ 88.88 ได้ที่นาจากการรับมรดก และร้อยละ 11.11 ได้ที่นาจากการซื้อ (ตารางที่ 2.3) จากข้อมูลดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าการได้ที่นาของชาวบ้านแม่หารส่วนใหญ่ร้อยละ 89.23 เป็นการได้จากการรับมรดก ซึ่งจะพบว่าชาวนารวยส่วนใหญ่มักสืบสายตระกูลมาจากกลุ่มตระกูลที่เข้ามาตั้งรกรากในระยะของการลงหลักปักฐานในชุมชน ทำให้กลุ่มตระกูลเหล่านี้จะสามารถเลือกบุกเบิกที่นาได้บริเวณกว้างและมีความอุดมสมบูรณ์สูง ขณะที่ชาวนาจนมักสืบสายจากกลุ่มตระกูลที่มาตั้งรกรากภายหลัง ที่ดินที่เหมาะสมกับการบุกเบิกทำนาจึงถูกจับจองไปหมดแล้ว

สำหรับลักษณะการถือครองที่นานั้นจะพบว่าชาวนารวยเป็นเจ้าของที่ดิน 404.78 ไร่ หรือร้อยละ 100 เป็นเจ้าของที่ดิน ขณะที่ชาวนากลางเป็นเจ้าของที่ดิน 299.5 ไร่ หรือร้อยละ 74.50 ผ่ากึ่งกับพ่อแม่ 4.5 ไร่ หรือร้อยละ 1.12 ผ่ากึ่งกับผู้อื่น 98 ไร่ หรือร้อยละ 24.37 ส่วนชาวนาจนเป็นเจ้าของที่ดิน 14 ไร่ หรือร้อยละ 35 และผ่ากึ่งกับผู้อื่น 27 ไร่ หรือร้อยละ 65 (ตารางที่ 2.4) จากข้อมูลดังกล่าวนี้ลักษณะการถือครองที่ดินของชาวนาทุกกลุ่มส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าของที่ดิน ขณะที่การผ่ากึ่งกับผู้อื่นนั้นมีอัตราที่น้อย ซึ่งเป็นเพราะชาวนาที่มีนาต่างก็ต้องการที่จะผลิตข้าวเองเพื่อจะมีข้าวเหลือขาย การทำนาแบ่งกึ่งนั้นเจ้าของนาจะต้องแบ่งผลผลิตจำนวนร้อยละ 50 ให้กับผู้ผลิต ในกรณีที่เจ้าของนาช่วยจ่ายค่ารถไถ ค่าพันธุ์ข้าว และปุ๋ยค่านา (การปักค่นนา การขุดดิน ถมค่นนาให้หนาขึ้น ทำให้ค่นนาใหญ่ซึ่งจะเก็บกักน้ำได้ดีกว่าค่นนาที่เล็ก การปักค่นนาจะทำทุก 3-4 ปี) หรือต้องแบ่งผลผลิตร้อยละ 60-70 ให้กับผู้ผลิต ในกรณีที่เจ้าของนาไม่ช่วยค่าใช้จ่ายในขบวนการผลิตเลย

จากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของประเทศไทย ทำให้ต้องมีการลดค่าเงินบาทซึ่งส่งผลให้การส่งออกข้าวมีปริมาณเพิ่มขึ้น ราคาข้าวในหมู่บ้านที่เคยมีราคา 50 บาทต่อ 1 ถัง ได้ขยับสูงขึ้นเป็น 70-100 บาท ต่อถังในปี พ.ศ. 2539 – ปี พ.ศ. 2541 ส่งผลให้ชาวนารวย ซึ่งมีที่นามากและชาวนากลางที่มีนาหันกลับมาทำนามากกว่าจะให้คนจนทำนาผ่ากึ่ง ขณะที่ชาวนาจนจะหาทาง

ออกโดยเป็นแรงงานรับจ้างทำนากับชาวนารวย โดยจะได้ค่าแรงเป็นข้าวเปลือกในอัตราแรงงาน 1 วันต่อ 1 ถัง หรืออาจจะเหมารวมทั้งขบวนการผลิตตั้งแต่ปลูกเกี่ยวและตีข้าวในอัตรา 1 คน ต่อ 50 ถัง อย่างไรก็ตามชาวนาจนส่วนใหญ่แม้จะรับจ้างทำนาก็มีข้าวบริโภคเพียง 8-9 เดือนเท่านั้นที่เหลืออีก 3-4 เดือนต้องซื้อข้าวมาเพิ่ม และผลจากเป้าหมายการทำการผลิตข้าวให้เพียงพอบริโภคจนเหลือขาย ทำให้ไม่มีการใช้ที่นาฟรีอีกต่อไป จากที่เคยพบว่าคนรวยจะแบ่งที่นาที่เกินกำลังการผลิตให้ชาวนาจนที่ไร้ที่ดินทำแบบไม่แบ่งผลผลิต เพื่อลดแรงกดดันในการทำไร่ลง (ฉลาดชายและคณะ อ้างแล้ว 2534 : 88)

ตารางที่ 2.2 พื้นที่โครงการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือน

กลุ่มฐานะ	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร เฉลี่ยในครัวเรือน (คน)	พื้นที่นาเฉลี่ยต่อ ครัวเรือน(ไร่)	พื้นที่ไร่เฉลี่ยต่อ ครัวเรือน(ไร่)	พื้นที่สวนเฉลี่ย ต่อครัวเรือน(ไร่)	พื้นที่ถือครอง ทั้งหมดเฉลี่ยต่อ ครัวเรือน(ไร่)
รวย	37	5.12	10.94	0.41	4.59	15.94
ปานกลาง	85	3.35	4.73	0	1.15	5.88
จน	86	4.29	0.48	0.93	0.98	2.39

ที่มา : สำรวจเมื่อเดือนสิงหาคม - กันยายน ปี พ.ศ. 2541

ตารางที่ 2.3 การได้ดินทางการเกษตรของหมู่บ้านจำแนกตามกลุ่มฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม

กลุ่มฐานะ	จำนวน ครัวเรือน	การได้พินา (ราย)			การได้ไร่ (ราย)			การได้สวน (ราย)		
		มรดก	บุกเบิก	ซื้อ	มรดก	บุกเบิก	ซื้อ	มรดก	บุกเบิก	ซื้อ
ชาวนารวย	37	46 (83.64)	-	9 (16.36)	-	3 (100)	-	11 (39.28)	17 (60.71)	-
ชาวนากลาง	85	62 (93.94)	2 (3.03)	2 (3.03)	-	-	-	13 (23.21)	38 (67.86)	5 (8.9)
ชาวนาจน	86	8 (88.88)	-	1 (11.11)	-	16 (100)	-	-	27 (100)	-
รวม	208	116 (89.23)	2 (1.54)	12 (9.23)	-	19 (100)	-	24 (21.62)	82 (73.87)	5 (4.5)

ที่มา : สำรวจเมื่อเดือนสิงหาคม - กันยายน ปี พ.ศ. 2541

ตารางที่ 2.4 ลักษณะการถือครองที่ดินหมู่บ้านแม่หารจำแนกตามกลุ่มฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม

ประเภทการใช้ที่ดิน	การถือครองที่ดินตามกลุ่มฐานะ	เจ้าของที่ดิน		ฝากกับพ่อแม่		ฝากกับผู้อื่น		ใช้ที่ดินฟรี		รวม	
		เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ	เนื้อที่(ไร่)	ร้อยละ
นา	รวม	404.78	100	-	-	-	-	-	-	405	100
	ปานกลาง	229.5	74.50	4.5	1.12	98	24.37	-	-	402	100
	จน	14	2.24	-	-	27	65	-	-	41	100
ไร่	รวม	15	100	-	-	-	-	-	-	15	100
	ปานกลาง	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100
	จน	80	100	-	-	-	-	-	-	83	100
สวน	รวม	170	100	-	-	-	-	-	-	170	100
	ปานกลาง	92	93.65	-	-	-	-	-	-	98	100
	จน	85	100	-	-	-	-	-	-	85	100

ที่มา : ดำรวจเมื่อเดือนสิงหาคม - กันยายน ปี พ.ศ. 2541

ไร่ การทำไร่ในหมู่บ้านแม่หารใช้พื้นที่รวม 98 ไร่หรือร้อยละ 7.33 (ตารางที่ 2.1) ของพื้นที่ทั้งหมด การทำไร่เป็นการใช้พื้นที่น้อยที่สุดในระบบการผลิตทางการเกษตร พื้นที่ไร่จะอยู่ในบริเวณป่าต้นน้ำของหมู่บ้าน ชาวบ้านจะใช้เวลาเดินทาง 2-3 ชั่วโมง จากหมู่บ้านไปถึงที่ไร่ ในปัจจุบันการทำไร่ส่วนใหญ่จะไม่มีการทำไร่บริเวณป่าแก่หรือป่าที่ยังไม่เคยใช้ทำไร่ แต่จะหมุนเวียนทำบริเวณป่าเหล่า (ป่าที่เคยแผ้วถางทำไร่และทิ้งไว้จนต้นไม้ขึ้น) โดยชาวบ้านจะขออนุญาตเจ้าของที่ไร่เดิมก่อน พื้นที่ป่าเหล่านี้จะทิ้งให้พื้นที่ 5-7 ปี ในการทำไร่ชาวบ้านจะปลูกข้าวไร่ผสมกับพืชไร่ เช่น แตงกะเกี๋ยง หอวอ (ผักชีไร่) หัวมัน พริก เป็นต้น การทำไร่ในปัจจุบันชาวบ้านจะใช้ปุ๋ยเคมีหว่านเพิ่มเติมลงไปด้วย โดยให้เหตุผลว่าหากไม่ใช้ปุ๋ยเคมีผลผลิตที่ได้จะต่ำได้ข้าว 10 ถึงต่อ 1 ไร่ แต่หากใช้ปุ๋ยเคมีจะได้ผลผลิต 20-25 ถึงต่อไร่

ในอดีตหมู่บ้านแม่หารชาวบ้านเคยมีการทำไร่เป็นหลัก จนกระทั่งชาวบ้านทำการบุกเบิกที่นา แต่ที่นาก็มีไม่เพียงพอที่จะสนองความต้องการบริโภคข้าวของหมู่บ้านได้ ในปี พ.ศ. 2530 พบว่ามีการทำไร่กันถึง 70 ราย จนเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวนาที่มีนาและชาวนาที่ไม่มีนาที่ต้องการทำไร่ ขณะที่ชาวนาที่มีนาต้องการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ จนมีการผลักดันของชาวบ้านที่ไม่มีนาลดการทำไร่ลง การผลักดันดังกล่าวประสบความสำเร็จส่วนหนึ่งเพราะชาวนาที่มีนาแบ่งเป็นที่ดินให้ชาวนาที่ไม่มีนาทำกิน ประกอบกับในช่วงนั้นข้าวราคาต่ำ จึงทำให้การผลิตข้าวเพื่อขายลดลง อีกทั้งชาวบ้านที่เคยทำไร่ได้อพยพแรงงานออกนอกหมู่บ้านมากเนื่องจากเศรษฐกิจช่วงนั้นกำลังเจริญเติบโต การทำไร่ในปี พ.ศ. 2534 พบว่ามีชาวบ้านเพียง 2 รายเท่านั้น ในขณะที่ช่วงต่อมาในปี พ.ศ. 2535 – 2538 พบว่ามีชาวบ้านเพียง 3-4 รายที่ทำไร่ ความขัดแย้งระหว่างชาวนาที่มีนากับชาวนาที่ไม่มีนาจึงลดลง

อย่างไรก็ตามในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2540-2541) ชุมชนต้องเผชิญปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ส่งผลให้ภาวะการจ้างงานแรงงานนอกชุมชนลดลง (รายละเอียดเรื่องการจ้างแรงงานจะได้กล่าวในหัวข้อการอพยพเข้าออกของแรงงาน) พบว่ามีชาวนาจนที่อพยพแรงงานกลับมาทำไร่ในป่าต้นน้ำ 12 ครัวเรือน ขณะเดียวกันภาวะเศรษฐกิจตกต่ำก็ส่งผลกระทบต่อให้มีการลดค่าเงินบาท และทำให้ข้าวมีราคาแพงขึ้น ชาวนารวยซึ่งสามารถผลิตข้าวพอบริโภคจนเหลือขายก็มีความต้องการผลิตข้าวเพื่อขายเพิ่มขึ้น ในอีกด้านหนึ่งการที่ข้าวมีราคาสูงก็ทำให้ชาวนาจนที่ต้องซื้อข้าวมามีความต้องการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง เนื่องจากต้องซื้อข้าวในราคาสูง

เมื่อพิจารณาการทำไร่ของชาวนาแยกตามฐานะเศรษฐกิจและสังคมพบว่า ชาวนารวยมีการทำไร่ 3 ครัวเรือนใช้พื้นที่ 15 ไร่ ชาวนารวยเหล่านี้มีทั้งชาวนาที่เป็นเจ้าของที่นาและชาวนาที่ทำนาฝากถึง คนกลุ่มนี้มีความสามารถในการผลิตข้าวบริโภคเพียงพอและมีข้าวเหลือขาย ความ

ต้องการการผลิตข้าวไร่ของชาวนารวยจึงเป็นความต้องการจะผลิตเพื่อขาย ชาวนารวยที่ทำไร่รายหนึ่งให้เหตุผลว่า “ปีที่แล้วมีข้าวเหลือขาย 50 ถัง ขายไปถึงละ 100 บาท ปีนี้ทำไร่เป็นปีแรก คิดไว้ว่าจะเอาข้าวไร่ไว้กินแล้วเอาข้าวหอมมะลิแบ่งขาย ถ้าฟ้าฝนดีจะได้ขายสัก 100 ถัง” ขณะที่ชาวนาจนเป็นกลุ่มที่มีการทำไร่มากที่สุดคือ 16 ครัวเรือน แบ่งเป็นชาวนาจนที่ทำไร่อยู่เป็นประจำ 4 ครัวเรือน และชาวนาจนที่อพยพแรงงานกลับชุมชนได้มีการเพิ่มการทำไร่ของคนกลุ่มนี้อีก 12 ครัวเรือน รวมพื้นที่ 83 ไร่ ชาวนาจนรายหนึ่งให้เหตุผลว่า “ซื้อข้าวก็แพง คนรวย (ในหมู่บ้าน) เขารู้ว่าขายแพงอย่างไรเราก็ต้องซื้อของเขา ข้าวเป็นของที่ต้องกินทุกวัน ทำไร่ก็ไม่ใช่ว่าจะมีข้าวพอกินแต่จะได้ซื้อน้อยลง” จะเห็นได้ว่าจุดประสงค์ในการทำไร่ของชาวนารวย และชาวนาจนมีเหตุผลที่ต่างกัน ขณะที่ชาวนารวยต้องการผลิตข้าวเพื่อขาย ส่วนชาวนาจนจะปลูกข้าวไร่เพื่อลดการซื้อข้าวมาบริโภคเป็นหลัก และเมื่อถึงฤดูกาลทำนาดำชาวนาจนไม่ว่าจะเป็นกลุ่มที่ทำไร่หรือไม่ จะใช้แรงงานรับจ้าง ปลูก เกี่ยว ตีข้าวให้ชาวนารวยที่ทำนาดำ ซึ่งจะรับค่าแรงเป็นข้าว

กรณีตัวอย่างของครัวเรือนชาวนาจนที่ทำไร่รายครัวเรือนหนึ่ง มีสมาชิกทั้งหมด 5 คน มีแรงงานที่สามารถทำงานได้ 2 คน ที่เหลือ 2 คนเป็นเด็กและ 1 คน เป็นคนพิการ ครัวเรือนนี้ทำไร่ 1 แปลงที่ใช้พื้นที่ 4 ไร่ ได้ผลผลิต 60 ถัง เมื่อถึงฤดูทำนาดำจะรับเหมากำนา (คือทำตั้งแต่การปลูกเกี่ยว ตี) ได้ข้าว 70 ถัง มีข้าวพอบริโภค 10 เดือน ที่เหลืออีก 2 เดือน ต้องซื้อมาเพิ่ม

อย่างไรก็ตามการทำไร่เป็นการผลิตที่ให้ผลผลิตไม่แน่นอน ดังเช่นที่ชาวนาจนคนหนึ่งสะท้อนว่า “ทำไร่ต้องเดินไกล ตื่นตี 4 ไปถึงไร่ 7 โมงเช้า ข้าวที่ปลูกก็รอฟ้ารอฝน ปลูกแบ่งนกกแบ่งหนู บางปีก็ได้ผลดี บางปีก็ไม่ได้ผลจะหวังรอกินไม่ได้ ถ้ามีอย่างอื่นทำ ทำงานมาซื้อข้าว ทำนาผา รับจ้างทำนาจะแน่นอนกว่า” จากเหตุผลดังกล่าวถึงแม้ว่าภาวะเศรษฐกิจจะเป็นเงื่อนไขให้มีการทำไร่มากขึ้นกว่าเดิมในกลุ่มชาวนารวยและกลุ่มชาวนาจน แต่ก็พบว่ามีชาวนาเพียง 19 ครัวเรือน ที่ปลูกข้าวไร่ ชาวนาส่วนใหญ่จะแสวงหาทางเลือกในทางอื่น เช่น เป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้านหรือรับเหมากำนา ซึ่งมีความเสี่ยงที่น้อยกว่า

สำหรับพื้นที่ถือครองทางการเกษตรต่อครัวเรือนในกรณีของพื้นที่ไร่ที่พบพบว่า ชาวนารวยมีพื้นที่ถือครองเฉลี่ย 0.41 ไร่ ขณะที่ไม่พบว่ามีพื้นที่ถือครองพื้นที่ สำหรับชาวนาจนจะพบว่ามีพื้นที่ถือครองเฉลี่ย 0.62 ไร่ต่อครัวเรือน (จากตารางที่ 2.2) และชาวนาจนต่างก็ได้พื้นที่ไร่มาจากการบุกเบิก (จากตารางที่ 2.3) อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาลักษณะการถือครองพื้นที่ไร่จะพบว่า ชาวนากลางร้อยละ 100 เป็นเจ้าของที่ดิน ขณะที่ชาวนาจนร้อยละ 94.33 เป็นเจ้าของที่ดิน ส่วนที่เหลือร้อยละ 5.66 เป็นการเช่าที่ดินฟรี ซึ่งการใช้ที่ดินฟรีนี้มีชาวนารวย 1 ราย แบ่งที่ดินบริเวณหัวไร่ปลายนาซึ่งได้จับจองเป็นเจ้าของไว้ให้ชาวนาจนจำนวน 3 ครัวเรือน ใช้ที่ดินพื้นที่ดังกล่าวนี้เป็น

ที่ตอนสามารถใช้เพาะปลูกในฤดูฝน ชาวนาจน 2 ราย ได้ใช้ปลูกผักและพริกไว้บริโภค ขณะที่ชาวนาจน 1 ราย ใช้ปลูกข้าวไร่ ชาวนาจนรายนี้ให้เหตุผลว่า “ทำไร่ที่นี้ใกล้บ้าน เดินครึ่งชั่วโมงก็ถึงแล้ว ทำที่นี้เป็นปีแรกแต่ข้าวไม่งามต้องใส่ปุ๋ย ที่ดินมีคนใช้ทุกปีดินไม่ได้พัก”

สวน การใช้ที่ดินเพื่อการทำสวน มีเนื้อที่รวม 353 ไร่ หรือร้อยละ 27.60 ของการใช้พื้นที่ทั้งหมด สวนจึงเป็นการใช้พื้นที่มากเป็นอันดับรองจากที่นา เมื่อพิจารณาถึงพื้นที่ถือครองเฉลี่ยจะพบว่ากลุ่มชาวนารวยมีพื้นที่สวนเฉลี่ยต่อครอบครัวมากที่สุด 4.54 ไร่ ขณะที่ชาวนากลางมีพื้นที่สวนเฉลี่ย 1.15 ไร่ และชาวนาจนมีน้อยที่สุด 0.98 ไร่ (ตารางที่ 2.2) การได้ที่ดินของชาวนารวยจะพบว่ามาจากมรดกร้อยละ 39.28 และการบุกเบิกร้อยละ 67.86 ส่วน ชาวนาจนจะพบว่าทั้งหมดของกลุ่มได้ที่ดินมาจากการบุกเบิก (ร้อยละ 100) (ตารางที่ 2.3) การที่ชาวนารวยมีที่ดินมากกว่าคนทุกกลุ่มนั้นเนื่องมาจากการจับจองที่หัวไร่ปลายนาของตนเอง ชาวนาที่มีที่นากว้างและติดกับที่ดอนจะมีที่ดินสวนมาก และพบว่ากลุ่มชาวนารวยและกลุ่มชาวนากลางจะได้รับที่ดินสวนมรดกสวนบริเวณนี้จะมีความอุดมสมบูรณ์เพราะเกิดจากการเลือกจับจองที่ดินก่อน ขณะที่ชาวนาจนจะไม่ได้รับมรดกที่ดินเนื่องจากเป็นกลุ่มที่เข้ามาจับจองพื้นที่ภายหลัง อย่างไรก็ตามที่ดินของคนที่ทั้ง 3 กลุ่มส่วนใหญ่หรือทั้งหมดในกรณีกลุ่มชาวนาจนจะได้จากการบุกเบิกเมื่อประมาณ 7-30 ปีที่ผ่านมา สวนจึงเป็นการใช้พื้นที่ที่มีความเก้เก๋น้อยกว่าการใช้ที่นาซึ่งส่วนใหญ่มาจากการรับมรดก ลักษณะการถือครองที่ดินของทุกกลุ่มมีลักษณะเป็นเจ้าของที่ดินเท่านั้น ไม่มีการทำสวนผ่ากิ่งหรือการเช่า การใช้ที่ดินฟรี (ตารางที่ 2.4) เพราะการทำสวนเป็นการปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักไม่มีการทำสวนพืชชนิดเดียวเพื่อขาย การทำสวนจึงมีลักษณะเพื่อการยังชีพเท่านั้น สวนอาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สวนหลังบ้านและสวนที่แยกออกจากบ้าน

สวนหลังบ้านจะอยู่ภายในบริเวณเขตบ้านของชาวบ้านมีลักษณะเป็นสวนครัวขนาดเล็กที่ปลูกพืชอาหารเช่น ผัก ถั่วปี พักทอง แตง และไม้ยืนต้น เช่น มะพร้าว หมาก มะละกอ มะปราง และทุเรียนป่า ในรายที่มีพื้นที่บ้านมากและอุดมสมบูรณ์จะปลูกพืชในสวนหลังบ้านจนรกทึบ ซึ่งชาวบ้านที่มีที่นาบริเวณที่ลุ่ม และอุดมสมบูรณ์มักสืบเชื้อสายมาจากกลุ่มตระกูลที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่อาศัยในระยะแรกที่สามารถจับจองทั้งที่บ้านและที่นาบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ในขนาดกว้าง แต่ก็มีชาวบ้านที่มีบ้านอยู่บริเวณที่ดอนสวนใหญ่เป็นกลุ่มชาวนาจน ซึ่งพ่อแม่เข้ามาจับจองที่ดินในระยะหลัง สามารถจับจองที่ดินที่บริเวณที่ต่ำและมีความอุดมสมบูรณ์มากได้น้อยจึงไม่สามารถแบ่งปันให้กับลูกได้ครบทุกคน เมื่อประมาณ 15-20 ปีที่แล้ว คนกลุ่มนี้จะขยายที่ดินไปบริเวณที่ดอนชายป่าแต่อยู่ใกล้บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเดิม สวนในบ้านจะไม่ปลูกผักสวนครัวแต่จะปลูกไม้ผลทนแล้ง เช่น น้อยหน่า มะขาม มะม่วงแก้ว แตงต้นไม้จะไม่เจริญเติบโตมากนัก

สวนที่แยกออกจากบ้าน จะอยู่บริเวณชายป่าเป็นพื้นที่ดอนและพื้นที่หัวไร่ปลายนา เมื่อประมาณ 7 ปีที่แล้ว ที่สวนบริเวณหัวไร่ปลายนาจะถือว่าเป็นที่ดินประเภทสิทธิการใช้ ซึ่งชาวบ้านทุกคนมีสิทธิใช้ได้หากผู้ใช้ที่ดินบริเวณนั้นไม่ใช้ที่ดินอีกต่อไป แต่ในปัจจุบันเจ้าของที่นาจะล้อมรั้วและปลูกไม้ยืนต้นในบริเวณที่หัวไร่ปลายนา สิทธิการใช้จึงเปลี่ยนมาเป็นการเป็นเจ้าของ โดยปัจเจกและกรรมสิทธิ์ในที่ดินมักจะตกเป็นเจ้าของคนที่มีนาหรือเครือญาติเท่านั้น ดังนั้นคนที่มีนาจึงได้รับสิทธิเป็นเจ้าของที่ดินหัวไร่ปลายนา ในขณะที่ชาวบ้านที่ไม่มีนาซึ่งเป็นชาวนาจนจะจับจองที่สวนบริเวณไกลออกไป

ชาวบ้านจะใช้สวนปลูกไม้ผลยืนต้นหลายชนิดผสมกัน เช่น มะขาม มะไฟ ลำไย มะม่วง มะพร้าว ตันกล้วย และไม้ไผ่ ในบางสวนอาจมีการปลูกต้นสักแซม 5-10 ต้น ในฤดูฝนชาวบ้านที่มีที่สวนในบ้านไม่อุดมสมบูรณ์จะปลูกผักสวนครัว เช่น พริก ถั่วฝักยาว ผักกาด แต่ยังไม่พบว่ามีการทำสวนผลไม้ชนิดเดียวแต่จะเป็นลักษณะของสวนผสม ผลผลิตที่ได้จากสวนจึงไม่เพียงพอที่จะขายอย่างเป็นล่ำเป็นสัน แต่จะเพียงพอที่จะใช้บริโภคในครัวเรือน ที่เหลือจะนำมาขายปลีกในหมู่บ้านบ้าง เช่น ลำไย มะไฟ เป็นต้น

ป่า ถือเป็นส่วนประกอบสำคัญของการจัดการผลิตของบ้านแม่หาร และมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับการทำนาและการทำไร่ ในกรณีของการทำนาชาวบ้านจะอาศัยน้ำจากป่าต้นน้ำแม่หารและน้ำแม่จอน โดยอาศัยระบบเหมืองฝายในการทดน้ำเข้านา ชาวบ้านรับรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างป่าและน้ำเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากความพยายามคัดค้านการสัมปทานทำไม้บริเวณป่าต้นน้ำ เพราะการทำลายป่าต้นน้ำจะทำให้น้ำในแม่น้ำแห้งไม่เพียงพอต่อการทำนาซึ่งมีความสำคัญในการผลิตข้าว นอกจากการใช้น้ำจากป่าต้นน้ำในการทำนาแล้วชาวบ้านยังอาศัยพื้นที่ป่าในการทำไร่ ซึ่งเป็นลักษณะของไร่นาหมุนเวียนที่จำเป็นต้องอาศัยการพักฟื้นดินโดยธรรมชาติ ลักษณะการใช้พื้นที่ทำไร่จึงไม่มีการทำซ้ำที่เดียวทุกปี แต่จะหมุนเวียน 5-7 ปีจึงกลับมาทำซ้ำในที่เดิม ลักษณะการใช้พื้นที่ป่าในการทำไร่จึงมีความสัมพันธ์กับการพักฟื้นดินให้กลายเป็นป่าโดยตรง

นอกจากชาวบ้านจะอาศัยน้ำจากป่าต้นน้ำในการผลิตข้าวแล้ว ยังอาศัยพื้นที่ป่าในการทำเลี้ยงวัว ควาย โดยเฉพาะในฤดูฝนที่พื้นที่นากำลังใช้หว่านต้นกล้าและปลูกข้าว เจ้าของสัตว์เลี้ยงจึงไม่สามารถนำสัตว์ไปเลี้ยงในนา เพราะจะทำให้ต้นกล้าและข้าวเสียหาย ในฤดูฝนชาวบ้านจึงนำสัตว์เลี้ยงไปปล่อยไว้ในป่า เมื่อเสร็จสิ้นฤดูทำนาจึงนำสัตว์มาปล่อยไว้บริเวณทุ่งนา

นอกจากนี้ชาวบ้านยังพึ่งพาป่าในฐานะเป็นแหล่งผลิตปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีพ เช่น การเก็บหาอาหาร การล่าสัตว์ และเก็บสมุนไพร ชาวบ้านจะพึ่งพาอาหารจากป่าในทุกฤดูกาล

ฤดูฝนจะเก็บเห็ด หน่อไม้ ผักพ้อคำ ผักกูด ผักหนาม ฤดูหนาวจะเก็บเห็ดลม ดอกก้าน จะค่าน บ่อแคว่น ขณะที่ฤดูร้อนจะหาไข่มดแดง ผักหวาน หัวกลอย เป็นต้น สำหรับการล่าสัตว์จะเป็น หน้าที่ของผู้ชายในครัวเรือนซึ่งจะมีทั้งไปเข้าเียนกลับและไปนอกคางคินในป่า กรณีที่ไปคางคิน ชาวบ้านจะจับสัตว์บางชนิดเป็น ๆ เช่น กบ เขียดแล้ว ส่วนสัตว์ที่ตายแล้วจะย่างกลับมา สัตว์ที่จับ หรือย่างมานั้นจะนำมาบริโภคหลาย ๆ วัน อย่างไรก็ตามสัตว์ป่าที่อยู่ในพื้นที่ป่าของหมู่บ้านเริ่มหา ยากและมีน้อยลง ชาวบ้านจึงต้องเดินทางไกลและลึกเข้าไปในพื้นที่อุทยานเพื่อหาสัตว์ป่า ซึ่งมีชาว บ้านหลายคนถูกจับและเปรียบเทียบปรับเพราะเข้าไปล่าสัตว์ในพื้นที่อุทยานเพื่อหาสัตว์ป่าของ ชาวบ้านไม่ได้ทำเพื่อขายแต่มุ่งจะหามาเป็นอาหารที่เหลือจึงนำออกขายในหมู่บ้าน แต่เนื้อสัตว์ป่า จะมีขายนาน ๆ ครั้ง จะไม่มีขายเป็นประจำทุกวัน นอกจากนี้ชาวบ้านยังพึ่งพาป่าในการเก็บไม้ฟืน พบว่าชาวบ้านแม่หารทั้งหมดยังใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงหลักไม่มีครัวเรือนได้ใช้แก๊สหรือไฟฟ้าหุงต้ม อาหาร

การพึ่งพาผลผลิตจากป่าที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การใช้ใบตองตึงในการมุงหลังคา และไม้ไผ่ในการปลูกสร้างบ้านและการจักสาน แม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านบางครัวเรือนจะใช้ กระเบื้องหรือสังกะสีมุงหลังคาแต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังใช้ใบตองมุงหลังคาบ้าน หรือแม้แต่บ้านที่ ไม่ได้ใช้ใบตองตึงมุงหลังคาบ้านก็ยังใช้ใบตองมุงยุ้งย้าว เล้าไก่ หรือมุงห้าง (ที่พักที่ใช้ในการทำนา ทำสวน ปลูกอยู่บริเวณนาหรือสวน) ชาวบ้านสามารถเก็บใบตองตึงจากต้นพลวงบริเวณป่าแพะ รอบหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ทั่วไปแต่มีไม่มากนัก แต่ป่าเก็บตองบริเวณใหญ่ที่สุดคือ ป่าแพะด้านทิศตะวันตก ของหมู่บ้านซึ่งถูกแผ้วถางตัดฟันเพื่อจับจองเป็นที่ดินของปัจเจกไปแล้วประมาณครึ่งหนึ่งของ ป่าการเก็บตองที่เคยมี การเก็บตองในปัจจุบันยังคงสามารถเก็บจากป่าแพะที่ยังเหลืออยู่ แต่จะ ต้องเดินไกลขึ้น อย่างไรก็ตามชาวบ้านทุกครัวเรือนจะเก็บตองมาใช้เอง โดยไม่มีการซื้อขายกันใน หมู่บ้าน แต่มีชาวบ้าน 4 ราย ที่เก็บใบตองขายให้กับคนภายนอก ส่วนไม้ไผ่จะใช้ปลูกสร้างบ้าน และทำเครื่องจักสาน ซึ่งยังมีชาวบ้านเป็นจำนวนมากที่ใช้ไม้ไผ่ปูพื้นบ้าน แม้ว่าชาวบ้านในกลุ่ม ชาวนารวยส่วนใหญ่จะมีบ้านไม้สัก หรือแม้แต่บ้าน ชาวบ้านที่ปลูกด้วยไม้สักก็ยังใช้ไม้ไผ่บางส่วนปู พื้นและทำผนังบ้าน ไม้ไผ่ในหมู่บ้านจะเก็บมาจากป่าใช้สอยด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน

ประการสุดท้ายของการพึ่งพาป่าในการจัดการการผลิตคือ การใช้ไม้สักหรือการใช้เนื้อ ไม้ในป่าต้นน้ำมาปลูกสร้างบ้าน ปัจจุบันความนิยมปลูกบ้านไม้สักในหมู่บ้านมีสูงมากขึ้น ซึ่งมา จากปัจจัยหลายประการ เช่น บ้านที่ปลูกด้วยไม้สักจะมีความคงทนถาวรกว่าบ้านไม้ไผ่ “ไม้ไผ่ต้อง เปลี่ยนทุก 3-4 ปี มอดมันจะกินก็ขึ้นอยู่กับว่าจะแช่น้ำไว้นานแค่ไหน ถ้าแช่นานจะทนนาน” นอก จากเหตุผลเรื่องความคงทนของไม้สักที่ทนกว่าไม้ไผ่แล้ว ที่ยังมีการเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่าที่ให้

คุณค่ากับบ้านไม้สัก ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า "บ้านก็เป็นไม้ไผ่ (ที่บ้านตัวเอง) ลูกก็เป็นผู้ชาย (ลูกเล็ก ๆ 2 คน) หากโตขึ้นคงไม่มีใครยอมเป็นเมียเพราะไม่มีบ้านให้อยู่" แม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่จะยังปลูกบ้านไม้ไผ่หลังคาด้วยใบตอง แต่ได้ทุนบ้านมักจะมีไม้สักเลื่อยเป็นแผ่นกองซ้อนกันอยู่ ซึ่งเป็นการเก็บไม้ไว้ให้เพียงพอจึงจะลงมือปลูกบ้าน ไม้สักเหล่านี้จะได้จากการเลื่อยไม้โดยเขาแรงระหว่างเครือญาติ ส่วนชาวนารวยที่ขาดแรงงานเนื่องจากแรงงานในครัวเรือนออกไปใช้แรงงานนอกหมู่บ้านจะซื้อของชาวนากลางและชาวนาจน โดยทยอยซื้อครั้งละ 500-2,000 บาท อย่างไรก็ตามการใช้ไม้สักหมู่บ้านแม่หารมีกฎเกณฑ์กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด แต่ก็มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ที่ชุมชนใช้บังคับ อันส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ป่าต้นน้ำของหมู่บ้าน ซึ่งรายละเอียดจะได้กล่าวในบทที่ 4 ต่อไป

ระบบเศรษฐกิจชุมชน

ระบบเศรษฐกิจของชุมชนนั้นมีด้านหนึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจแบบหารายได้ ขณะที่อีกด้านหนึ่งยังมีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ จึงเป็นการยากที่จะคำนวณเป็นจำนวนเงิน เพราะนอกจากระบบการผลิตของชุมชนจะประกอบไปด้วย นา ไร่ สวน แล้วยังประกอบไปด้วยป่า ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าชาวบ้านแม่หารได้พึ่งพาป่าในการดำรงชีพในหลายด้าน การพึ่งพาป่าในลักษณะต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าเป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่ยังคงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก จะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านสามารถดำรงชีพได้แม้ว่ารายได้ที่เป็นเงินสดจะมีจำนวนน้อย โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ของคนเมืองที่ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพมีน้อยลงหรือไม่มีเลย แต่การที่ชาวบ้านแม่หารสามารถดำรงชีพอยู่ได้ก็เพราะในชุมชนยังมีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่มีขนาดใหญ่

เศรษฐกิจแบบยังชีพในชุมชนนอกจากจะพบว่าชาวบ้านได้พึ่งพาป่าในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่าชาวนาจะใช้วิธีแลกเปลี่ยนของกับของโดยตรงแทนการใช้เงินสด วิธีการเช่นนี้พบในหมู่บ้านเช่น ชาวนาจนเลี้ยงหมูเพื่อแลกข้าวของชาวนารวยมาบริโภคในครัวเรือน ชาวบ้านจะคิดอัตราแลกเปลี่ยนที่หมู 1 กิโลกรัม ราคา 70-80 บาท แลกข้าว 1 ถัง การเลี้ยงหมูมักจะเลี้ยงเพียง 1-2 ตัว และไม่นิยมเลี้ยงด้วยอาหารเม็ดที่ซื้อจากท้องตลาด "เลี้ยงหมูอาหารเม็ด หมูโตเร็วแต่ทุนสูง ถ้าไร่มันน้อย แต่ถ้าเลี้ยงด้วยรำ (ชาวนาจนจะใช้ครกกระเดื่องตำข้าวเอง) กับผักจะโตช้าบ้างตัวเป็นปี แต่ไม่ต้องเสียค่าอาหารหมูเลย" นอกจากการใช้หมูแลกเปลี่ยนข้าวแล้ว ยังสามารถใช้ข้าวแลกเนื้อสัตว์ป่าที่มีการชำแหละขายหรือแลกกับเมี่ยง กระเทียม หอมแดง ที่มีแม่ค้าจากนอกชุมชนหาบมาแลก

อย่างไรก็ตาม แม้เศรษฐกิจแบบยังชีพยังคงมีความสำคัญกับคนในชุมชน แต่เศรษฐกิจแบบหารายได้ก็มีความสำคัญมากขึ้น ในปัจจุบันชาวนารวยมีรายได้หลักจากการขายข้าว ขณะที่ชาวนาจนมีรายได้หลักจากการขายแรงงานภายนอกชุมชน สิ่งเหล่านี้แสดงถึงความไม่เพียงพอของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ โดยเฉพาะการเก็บหาอาหารและการล่าสัตว์ในป่าไม่ได้มีความเพียงพอต่อการดำรงชีพโดยไม่ต้องพึ่งตลาดอีกต่อไป ในปัจจุบันนี้ชาวบ้านต้องซื้ออาหารเพิ่มมากขึ้น ร้านขายของสดที่ไปรับของจากตลาดสดในอำเภอแม่สะเรียงมาขาย อาหารที่นำมาขายก็เช่น เนื้อหมู ไก่ กระหล่ำปลี ถั่วฝักยาว กระหล่ำดอก ผักบุ้ง และขนมต่าง ๆ ขณะที่ครัวเรือนชาวนาจนต้องซื้อข้าวมาบริโภค และทุก ๆ ครัวเรือนต้องจ่ายค่าไฟฟ้า สิ่งเหล่านี้ยืนยันถึงความสำคัญที่เพิ่มมากขึ้นของเศรษฐกิจแบบหารายได้

จากตารางที่ 2.5 เมื่อพิจารณาจำนวนและที่มาของรายได้เงินสด รวมทั้งหมู่บ้านจะพบว่ารายได้เงินสดเฉลี่ยของทุกกลุ่มฐานะ 17,242 บาท ในจำนวนนี้มากที่สุด มาจากการขายข้าว ร้อยละ 18.48 อันดับที่สองคือการส่งเงินกลับบ้านของแรงงานร้อยละ 14.19 อันดับที่สาม คือ การประกอบการเองร้อยละ 10.67 อันดับที่ 4 คือ การใช้แรงงานนอกภาคเกษตรร้อยละ 8.58 ส่วนรายได้จากการขายพืชพาณิชย์และการเลี้ยงไม้เมื่อพิจารณาจากรายได้รวมของทุกกลุ่มฐานะในหมู่บ้านมีไม่สูงมากนัก อย่างไรก็ตามเมื่อแยกพิจารณารายได้จากคนแต่ละกลุ่มฐานะจะพบว่ามีความแตกต่างกันออกไปกล่าว คือ

ชาวนารวย มีรายได้เงินสดในปี พ.ศ. 2540 เป็นเงิน 22,607 บาท มีรายได้หลักจากการขายข้าวคือ ร้อยละ 34.60 ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ราคาข้าวในท้องตลาดสูงขึ้นจากปี 2539 ข้าวราคาถึงละ 50-60 บาท แต่ในปี พ.ศ. 2540 ราคาข้าวสูงถึงถึงละ 80-100 บาท ชาวนารวยมีจำนวนไม่มากนักที่ปลูกข้าวหอมมะลิ ส่วนใหญ่ยังปลูกข้าวต่างหรือข้าว กข. 7 ที่ให้ผลผลิตสูงมีการใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเพื่อเพิ่มผลผลิตมากขึ้นกว่าเมื่อ 10 ปีที่แล้ว แต่ชาวนารวยยังจ้างชาวนาจนด้วยข้าวมากกว่าจะใช้เงินสด ที่เหลือจึงนำออกมาขายและขายครั้งละเล็กทีละน้อย รายได้รองลงมาของกลุ่มชาวนารวยคือประกอบการเองร้อยละ 15.84 รายได้กลุ่มนี้มาจากการรับจ้างไถนาและโรงสีข้าวขนาดเล็ก ส่วนใหญ่เป็นการประกอบการในชุมชน รายได้ที่สำคัญเป็นลำดับถัดมาคือการค้าขาย คือการขายของชำ และรับของในตลาดตอนเช้ามาขายในหมู่บ้านของที่นำมาขายคือเนื้อหมู ไข่ ผัก เห็ดฟาง อาหารปรุงสุกแล้วทั้งหมู่บ้านมีอยู่ 2 ร้าน ปริมาณของที่นำมาขายมีไม่มากนัก สำหรับอาหารปรุงสุกผู้ซื้อส่วนใหญ่เป็นนักเรียน และแรงงานรับจ้างภายนอกหมู่บ้านที่ต้องออกจากหมู่บ้านแต่เช้า ส่วนมีรายได้จากเงินส่งกลับบ้านจากแรงงานรับจ้างมีร้อยละ 8.66 น้อยกว่าการขายข้าว

ตารางที่ 2.5 จำนวนและที่มาของรายได้เงินสดของครัวเรือนตามฐานะทางเศรษฐกิจ ในปี พ.ศ. 2540

ประเภทรายได้	จำนวนครัวเรือน	ขายผลผลิตทางการเกษตร		ขายสัตว์	ประกอบอาชีพ	ค่าขาย	การใช้แรงงาน						เก็บของป่า	ส่งเงินกลับบ้าน	รวมเฉลี่ย
		ข้าว	พืชพาณิชย์				ช่าง	หัตถกรรม	เลี้ยงไม้	ในภาคเกษตร	นอกภาคเกษตร	ทำแนวกันไฟ			
กลุ่มฐานะ															
ชาวนาราย	37	7827 (34.60)	1478 (6.54)	2049 (9.06)	3580 (15.84)	3322 (14.69)	224 (0.99)	26 (0.12)	78 (0.35)	130 (0.58)	338 (1.49)	332 (1.47)	1269 (5.61)	1959 (8.66)	22607 (100)
ชาวนากลาง	85	1739 (10.85)	1622 (10.13)	2396 (14.96)	1941 (12.12)	1308 (8.17)	281 (1.76)	18 (0.11)	541 (3.39)	759 (4.74)	1153 (7.20)	321 (2.00)	1261 (7.87)	2675 (16.70)	16015 (100)
ชาวนาน	86	-	333 (2.55)	581 (4.44)	-	312 (2.40)	250 (2.00)	184 (1.40)	1571 (12.00)	2830 (21.51)	2942 (21.80)	297 (2.30)	1087 (8.50)	2708 (21.00)	13104 (100)
รวม	208	3187 (18.48)	1144 (6.63)	1675 (9.71)	1840 (10.67)	1648 (9.56)	252 (1.46)	76 (0.45)	730 (4.24)	1240 (7.20)	1478 (8.58)	318 (1.83)	1207 (7.00)	2447 (14.19)	17242 (100)

ที่มา : สำรวจเมื่อเดือนสิงหาคม - กันยายน ปี พ.ศ. 2541

ตารางที่ 2.6 การอพยพออกเพื่อเป็นแรงงานรับจ้างในปี พ.ศ. 2539 – 2541

ลักษณะงาน	แรงงานไปกลับหมู่บ้าน-ตัวเมือง			ลูกจ้างหน่วยราชการ			งานบริการ			กรรมกรก่อสร้าง			กรรมกรโรงงาน			รับจ้างทำไม้ตาละวิน		
	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41
ปี พ.ศ. ที่ อพยพ	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41
รวม	-	-	-	-	-	-	9	9	11	3	3	-	6	8	9	-	-	-
กลาง	2	2	2	2	2	2	12	18	20	6	17	6	-	2	2	4	-	-
จน	4	4	4	1	1	1	27	29	27	19	23	9	2	2	2	4	-	-
รวม	6	6	6	3	3	3	48	60	58	28	48	15	8	12	13	8	0	0

ที่มา : สำรวจเมื่อเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2542

ชาวนากลาง มีรายได้เงินสดในปี พ.ศ. 2540 เป็นเงิน 16,015 บาท รายได้หลักมาจากเงินส่งกลับบ้านคือร้อยละ 16.70 และมีรายได้รองมาจากการขายสัตว์คือ หมู วัวและควาย หมูนั้นส่วนใหญ่ชาวบ้านจะขายในหมู่บ้านโดยชำแหละแบ่งขายส่วนวัวและควายจะขายให้กับคนภายนอก รายได้ที่สำคัญรองลงมาคือ ประกอบการเอง และมีรายได้จากการขายข้าวสำคัญเป็นอันดับที่ 4 มากกว่าการขายพืชพาณิชย์

ชาวนาจน มีรายได้เงินสดในปี พ.ศ. 2541จำนวน 13104 บาท ชาวนากลุ่มนี้มีจากการใช้แรงงานเป็นหลัก คือการใช้แรงงานนอกภาคเกษตรร้อยละ 21.80 การใช้แรงงานในภาคเกษตรร้อยละ 21.61 และรายได้จากการส่งเงินกลับบ้าน ร้อยละ 21.00 ส่วนการเลื่อยไม้ขายมีความสำคัญรองลงมาจากการใช้แรงงานคือร้อยละ 12.00 ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสำหรับชาวนาจนนั้นการใช้แรงงานในลักษณะต่าง ๆ คือ การรับจ้างทั่วไปทั้งภายในและนอกหมู่บ้าน การรับจ้างในขบวนการผลิตข้าว และการอพยพแรงงานออกนอกชุมชน เป็นที่มาของรายได้เงินสดที่สำคัญที่สุด ชาวนาจนนั้นมีรายได้หลักมาจากการขายแรงงานในรูปแบบต่าง ๆ มากกว่าการเลื่อยไม้ขาย

นอกจากการวิเคราะห์ที่มาของรายได้ในปี พ.ศ. 2540 แล้วจากตารางที่ 2.5 จะกล่าวถึงที่มารายได้ที่สำคัญอีก 3 ที่มา คือ การเลื่อยไม้ การเก็บของป่าและการทำแนวกันไฟ และการใช้แรงงานนอกภาคเกษตร

การเลื่อยไม้ขาย เป็นที่มาของรายได้คนทุกกลุ่มฐานะ โดยชาวนารวยมีน้อยที่สุดคือร้อยละ 0.35 และมากขึ้นในกลุ่มชาวนากลางคือร้อยละ 3.39 โดยมากที่สุดในกลุ่มชาวนาจนคือร้อยละ 12.00 การเลื่อยไม้ขายของชาวบ้าน ส่วนใหญ่เป็นการขายให้คนในหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แปรรูป ไม้แผ่น หรือแม้แต่ไม้ที่ปลูกบ้านเสร็จแล้วแต่การซื้อขายไม้สักมีมากกว่าเมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา เพราะชาวบ้านนิยมปลูกบ้านไม้สักกันมากขึ้น โดยทั่วไปชาวบ้านที่ต้องการปลูกบ้านจะเอาแรงกับญาติ หรือเพื่อนบ้านเข้าไปเลื่อยไม้มาเก็บสะสมไว้ระยะหนึ่งจึงจะมีไม้พอเพียงที่จะปลูกบ้าน แต่ในครัวเรือนที่มีแรงงานน้อย และมีฐานะดีเพียงพอโดยเฉพาะกลุ่มชาวนารวย จะใช้วิธีเอาแรงและซื้อไม้เพิ่มจากชาวนาจน ในหมู่บ้านแม่หารมีชาวบ้านในกลุ่มชาวนาจน 4 รายเท่านั้นที่เลื่อยไม้ขายเป็นประจำ นอกนั้นอีก 11 ราย อยู่ในกลุ่มแรงงานอพยพกลับบ้าน ในกลุ่มนี้ประกอบไปด้วยชาวนาจน 7 ราย และกลุ่มชาวนากลาง 4 ราย จะเลื่อยไม้ตามจำนวนที่มีคนสั่งซื้อ ราคาไม้ในที่ซื้อขายในหมู่บ้านแม่หารจะมีราคาถูกกว่าหมู่บ้านข้างเคียง แต่กระนั้นก็มีชาวบ้านเพียงส่วนน้อยที่ลักลอบขายไม้ให้คนภายนอกหมู่บ้าน เพราะการขายไม้ให้คนนอกถือเป็นการทำผิดกฎหมายของป่าชุมชน

การเก็บของป่า (รายได้จากการเก็บของป่าของชาวนาแต่ละกลุ่มฐานะไม่ได้มีความแตกต่างกันมากนัก รายได้เงินสดจากการเก็บป่าในปี พ.ศ. 2540 ของมีร้อยละ 7.00 ของรายได้ทั้งหมดและเป็นรายได้ที่ไม่เท่ากันในทุกปีเช่นปี พ.ศ. 2539 ครั้วเรือนที่เก็บเห็ดถอบขายได้มากที่สุดมีรายได้ถึง 25,000 บาท และครั้วเรือนที่ได้ต่ำที่สุด คือ 3,000 บาท แต่ในปี พ.ศ. 2541 มีครั้วเรือนที่เก็บเห็ดถอบ ขายได้สูงสุดเพียง 1,200 บาทเท่านั้น ในขณะที่ปี พ.ศ. 2541 เห็ดถอบมีพอบริโภคเท่านั้น ชาวบ้านจึงไม่ได้พึ่งพาการเก็บของป่าขายเป็นหลักเนื่องจากมีความเสี่ยงสูง เพราะขึ้นอยู่กับสภาพทางธรรมชาติในปีนั้น ๆ ด้วย รายได้จากการเก็บของป่าที่มีความแน่นอนคือ ใบตองตึง โดยชาวบ้านที่เก็บตองจะต้องตื่นตั้งแต่ตี 4 เนื่องจากมีชาวบ้านจากหมู่บ้านข้างเคียงเข้ามาใช้ป่าเก็บตองรวมกันด้วย เมื่อเก็บตองมาแล้วจะนำมาเรียงด้วยไม้ไผ่ให้พร้อมจะต้มแห้งหลังคา ราคาขายจะนับเป็น 100 แผง 300 บาท นอกจากนี้ชาวบ้านจะขายไม้ไผ่ซึ่งมีทั้งขายเป็นเล่มและจักเป็นดอก ส่วนพืชอื่น ๆ ก็มีผักและสมุนไพรบ้าง การขึ้นลงของปริมาณผลผลิตที่ได้จากป่านี้อาจทำให้ชาวบ้านที่ไม่มีนาไม่สามารถพึ่งพาเป็นรายได้หลัก แต่จะถือเป็นรายได้ส่วนเกินมากกว่า เช่น ปี พ.ศ. 2539 มีชาวบ้านได้รายได้เงินสดจากการขายเห็ดถอบมากพอจนสามารถซื้อโทรทัศน์ได้ 3 ครั้วเรือน และซื้อรถจักรยานได้ 8 ครั้วเรือน เป็นต้น และแม้ในบางปีการเก็บของป่าจะเป็นรายได้เงินสดที่สำคัญ แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้ห้าม ชาวบ้านจากชุมชนอื่นเข้ามาเก็บของป่า จึงพบว่าในบางปีจะมีชาวบ้านมาไกลถึงลำพูน เชียงใหม่ ที่จะเก็บของป่าในป่าชุมชนบ้านแม่หาร

การทำแนวกันไฟ รายได้จากแหล่งนี้เพียงจะมีขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2540 เนื่องจากมีโครงการทำแนวกันไฟของสำนักงานป่าไม้จังหวัด ที่น่าสนใจคือรายได้รวมของการทำแนวกันไฟมีร้อยละ 1.83 สูงกว่าการเลื่อยไม้ งานหัตถกรรม และงานช่าง การทำแนวกันไฟนั้นชาวบ้านจะได้ค่าแรงงานละ 100 บาทต่อคน ครั้วเรือนที่มีแรงงานมากจะได้ถึง 1,500 บาท จากการทำงานเพียง 10 วัน

การใช้แรงงานนอกภาคเกษตร ในกลุ่มชาวนารวัยมีอยู่ 3 คน ที่ทำงานเป็นลูกจ้างในอุทยานแห่งชาติสาละวิน ซึ่งมีเกณฑ์คัดเลือกว่าต้องจบ ม. 3 ขณะที่ชาวนากลางและชาวนาจนจะมีแรงงานรับจ้างในหลายลักษณะคือ เป็นแรงงานรับในเมืองช่วงหลังฤดูการเก็บเกี่ยว จะเข้าเมืองมาทำงานเป็นกรรมกรก่อสร้าง หากถึงฤดูกาลทำนาจะกลับเข้าหมู่บ้าน มี 21 ราย เป็นแรงงานรับจ้างแบบไปเช้าเย็นกลับในอำเภอแม่สะเรียงมี 7 ราย ชาวบ้านทั้งสองกลุ่มจะได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปัจจุบัน กลุ่มที่เข้าเมืองมาเป็นแรงงานชั่วคราวจะหางานได้ยากขึ้นและรายได้ก็ลดลง ขณะที่แรงงานรับจ้างแบบไปเช้าเย็นกลับที่เคยมีงานทุกวันจะมีงานเพียง 15-20 วันต่อเดือนเท่านั้น

การใช้แรงงานในภาคเกษตร เป็นการรับจ้างในการทำนาระหว่างคนไม่มีนา กับคนมีนา มาก ซึ่งเป็นรายได้ของชาวนาจนมากถึงร้อยละ 22.46 ของรายได้ทั้งหมด ส่วนชาวนากลางและ ชาวนารวยมีรายได้จากการใช้แรงงานในภาคเกษตรน้อยเมื่อเทียบกับรายได้อื่น ในอดีตชาวนา จำนวนมากสามารถทำนาฝ้ายกับกับชาวนารวย แต่ปัจจุบันการที่ราคาข้าวสูงขึ้นทำให้ชาวนารวยหัน มาลดการทำนาฝ้ายและใช้วิธีการจ้างชาวนาจน การจ้างแรงงานในภาคเกษตรมีทั้งจ่ายเป็นเงิน ค่าแรงคือผู้ชาย 65 บาท ผู้หญิง 60 บาท ต่อวัน หรือจ่ายค่าแรงเป็นข้าว 1 ถังต่อการทำงาน 1 วัน แต่การจ่ายเป็นข้าวนี้จะจ่ายเท่ากันทั้งแรงงานชายและหญิง การรับค่าแรงงานเป็นข้าวเป็นวิธีที่ นิยมกันเพราะข้าวในหมู่บ้านมีราคาสูงถึงถึงละ 70-75 บาท การรับค่าแรงเป็นข้าวจึงได้ค่าแรงมาก กว่าเงิน แต่ผู้ใช้แรงงานจะได้รับค่าจ้างต่อเมื่อจบวนการผลิตสิ้นสุดลง นอกจากวิธีการจ้างแรง งานที่กล่าวไปแล้วยังมีการรับเหมาทำนา ซึ่งได้ค่าจ้างแบบเหมาจ่ายคือ 50 ถัง ต่อแรงงาน 1 คน แต่ไม่ว่าชาวนาจนจะรับจ้างทำนาแบบใด ก็ปรากฏว่าข้าวที่ชาวนาจนรับจ้างมานั้นนั้นจะเพียงพอ บริโภคในครัวเรือนเพียง 8-9 เดือนเท่านั้นส่วนที่เหลืออีก 3-4 เดือนต้องซื้อข้าวมาเพิ่ม

รายได้จากการส่งเงินกลับบ้าน นับเป็นรายได้ที่สำคัญของทั้ง 3 กลุ่มคือ กลุ่มชาวนา รวยมีรายได้ร้อยละ 8.66 ชาวนากลางร้อยละ 16.70 และชาวนาจนร้อยละ 21.00 รายได้ส่วนนี้ ชาวนารวยและชาวนากลางสามารถใช้ในการลงทุนหรือปลูกสร้างบ้านใหม่ ซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้า และ ส่งน้องเรียนหนังสือ แต่สำหรับกลุ่มชาวนาจนจะใช้ในการซื้อข้าวเป็นหลัก ซึ่งจะเห็นได้ว่าเมื่อแรง งานจากกลุ่มชาวนาจนอพยพกลับหมู่บ้าน แรงงานกลุ่มนี้จะหาทางเลือกเพื่อจะผลิตข้าว เช่น การ ทำไร่ การเลื่อยไม้ เพื่อจะผลิตข้าวหรือหาเงินมาซื้อข้าวเป็นหลัก

การอพยพเข้าและออกของแรงงาน

เมื่อพิจารณาระบบการผลิตทางการเกษตรของบ้านแม่หารแล้ว จะพบว่าการผลิตทาง การเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาถึงการ ถือครองและการใช้ที่นา ซึ่งมีความสำคัญมากในการผลิตข้าวไว้บริโภค ชาวนาจนส่วนใหญ่อาจ กล่าวได้ว่าเกือบทั้งหมดเป็นชาวนาไร้ที่ดิน ชาวนาเหล่านี้หาทางออกโดยการอพยพไปเป็นแรงงาน ในเมืองและส่งเงินกลับบ้านเพื่อซื้อข้าวบริโภคเป็นหลัก ขณะที่แรงงานที่เหลืออยู่ในครัวเรือนจะรับ จ้างในขบวนการผลิตข้าวของชาวนารวยเพื่อรับข้าวเป็นค่าตอบแทนแรงงาน

ในอดีตการอพยพแรงงานเกิดขึ้นมากในช่วงที่มีการสัมปทานทำไม้ ในระยะนั้นการรับ จ้างแรงงานมักเป็นแรงงานชาย เพราะต้องทำงานหนักกับป่าไม้ เมื่อถึงฤดูกาลผลิตข้าวแรงงาน รับจ้างจะกลับมาทำนา เมื่อหมดฤดูกาลจึงกลับไป อย่างไรก็ตามการจัดการการผลิตในช่วงนั้นยัง

ไม่เกิดปัญหามากนัก เพราะการทำนาฝ้างยังเป็นสิ่งที่หาได้ง่าย การผลิตข้าวเพื่อขายออกนอกชุมชนยังมีไม่มาก แต่เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2520-2530 พบว่ามีการทำไร่ในพื้นที่ป่ามากขึ้น แต่ปัญหาดังกล่าวคลี่คลายลงเมื่อมีการอพยพแรงงานออกนอกหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา

แต่ในปัจจุบัน แรงงานอพยพเหล่านี้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้เกิดภาวะการอพยพกลับของแรงงาน และเป็นเงื่อนไขสำคัญนำมาสู่การขยายการทำไร่และการเลี้ยงไม้ขายในหมู่บ้าน ดังนั้นเพื่อที่ทำความเข้าใจกับปัญหาดังกล่าวได้อย่างละเอียดจะทำการแบ่งการอพยพแรงงานของคนในหมู่บ้านเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนาจน โดยจะแบ่งชนิดของการรับจ้างเป็นกลุ่มใหญ่ดังนี้

กรณีแรก แรงงานรับจ้างแบบไปกลับ หมายถึงแรงงานที่ยังพักอยู่ในหมู่บ้าน แต่เมื่อรับจ้างจะออกไปรับจ้างในตัวอำเภอหรือชุมชนใกล้เคียง แรงงานกลุ่มนี้จะได้ค่าจ้างวันละ 100 บาท ซึ่งสูงกว่าการรับจ้างในหมู่บ้าน ที่จะได้ค่าจ้าง 60-65 บาทต่อวัน ชาวบ้านกลุ่มนี้จะบอกว่าตนเองรับจ้างทั่วไป ซึ่งหมายถึงว่าจะรับจ้างถางสวน ตัดหญ้า ตัดต้นไม้ เป็นกรรมกรก่อสร้าง หรืองานแบกหาม ฯลฯ โดยจะใช้วิธีหางานต่องาน เช่น รับงานถางสวน 3 วัน เมื่องานเสร็จจะหางานใหม่ อาจจะเป็นงานถางสวนตามหญ้าของผู้จ้างคนใหม่ เป็นต้น

กรณีที่สอง ลูกจ้างหน่วยราชการ เป็นการรับจ้างในอุทยานแห่งชาติสาละวิน โดยได้รับค่าจ้าง 126 บาทต่อวัน และมีงานเดือนละ 25-26 วัน

กรณีที่สาม งานบริการ หมายถึงการเป็นคนงานในบ้าน งานร้านขายอาหาร ร้านตัดผม ขายของในห้างสรรพสินค้า และยาม ส่วนมากเป็นงานของผู้หญิง ยกเว้นอาชีพยามเท่านั้น กลุ่มนี้จะมีรายได้ 2,500-3,000 บาท ส่วนใหญ่ทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ และจังหวัดเชียงใหม่

กรณีที่สี่ กรรมกรก่อสร้าง แรงงานกลุ่มนี้เป็นผู้ชายที่รับจ้างกับผู้รับเหมาก่อสร้างในจังหวัดเชียงใหม่ และกรุงเทพฯ รับค่าแรงเท่าค่าจ้างขั้นต่ำคือ 126 บาท

กรณีที่ห้า กรรมกรโรงงาน แรงงานกลุ่มนี้มีทั้งแรงงานชายและหญิง รับค่าแรงเป็นรายเดือน ๆ ละ 4,500-5,000 บาท ทำงานในโรงงานที่กรุงเทพฯ และนิคมอุตสาหกรรมลำพูน ทำงานต่อแผงวงจรไฟฟ้า เย็บตุ๊กตา และเชื่อมโลหะ เป็นต้น

กรณีที่หก รับจ้างทำไม้สาละวิน เป็นงานรับจ้างเลี้ยงไม้ที่นำเข้าจากประเทศพม่าในอำเภอปาย และอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน รับค่าแรงวันละ 200-250 บาท

จากตารางที่ 2.6 จะพบว่าประชากรรวมในหมู่บ้านแม่หารมีทั้งหมด 848 คน เมื่อเปรียบเทียบจำนวนแรงงานที่ออกไปรับจ้างทั้งหมดใน ปี พ.ศ. 2539 ซึ่งมีแรงงานอพยพออกจาก

ชุมชนทั้งหมดจำนวน 101 คน คิดเป็นร้อยละ 11.91 ในปี พ.ศ. 2540 มีแรงงานอพยพทั้งหมดจำนวน 120 คน คิดเป็นร้อยละ 14.15 และ ปี 2541 มีแรงงานอพยพออกจากชุมชน จำนวน 9 คน คิดเป็นร้อยละ 11.20 ของประชากรทั้งหมด จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นว่าการลดลงของการออกไปรับจ้างแรงงานในปี พ.ศ. 2541 รวม 25 คน หรือร้อยละ 20.83 ซึ่งหมายความว่าในปี พ.ศ. 2541 มีแรงงานอพยพกลับร้อยละ 20.83 อย่างไรก็ตามตัวเลขนี้ยังไม่ได้รวมจำนวนคนที่พร้อมจะเข้าสู่ตลาดแรงงานในปี พ.ศ. 2541 เด็กที่จบ ป. 6 ที่ไม่ได้เรียนต่อมักจะอพยพเป็นแรงงานในเมืองเป็นต้น ดังนั้น การอพยพกลับของแรงงานร้อยละ 20.83 จึงเป็นตัวเลขที่ต่ำกว่าความเป็นจริงของปัญหาแรงงานรับจ้างที่พบในหมู่บ้าน

เมื่อพิจารณาโดยแยกกลุ่มชาวบ้านออก ตามฐานะเศรษฐกิจและสังคม พบว่า ชาวนายรายมีการอพยพแรงงาน โดยเปรียบเทียบในปี พ.ศ. 2539 จำนวน 18 คน หรือร้อยละ 9.47 ปี พ.ศ. 2541 จำนวน 20 หรือร้อยละ 10.53 ปี พ.ศ. 2541 20 คน หรือร้อยละ 10.53 ของประชากรในกลุ่มชาวนายราย ส่วนใหญ่ทำงานบริการและเป็นกรรมการโรงงาน ส่วนงานกรรมการก่อสร้าง พบว่าอพยพกลับทั้งหมด และไม่พบว่ามีแรงงานรับจ้างแบบไปกลับอยู่ในกลุ่มชาวนายรายเลย (ตารางที่ 2.6) ส่วนการอพยพกลับสู่ชุมชนนั้น พบว่าในปี พ.ศ. 2541 มีแรงงานรับจ้างอพยพกลับ 3 คน หรือร้อยละ 15 ของจำนวนประชากรที่เป็นแรงงานรับจ้างในกลุ่มทั้งหมดเป็นกรรมการก่อสร้าง และอาชีพของ แรงงานที่อพยพกลับทั้งหมดนี้คือ การทำนา (ตารางที่ 2.7)

ชาวนากลางมีการอพยพแรงงานโดยเปรียบเทียบในปี พ.ศ. 2539 จำนวน 26 คน หรือร้อยละ 9.00 ปี พ.ศ. 2540 จำนวน 41 คน หรือร้อยละ 14.18 ปี พ.ศ. 2541 จำนวน 32 คน หรือร้อยละ 11.07 ของกลุ่มประชากร ส่วนใหญ่ทำงานบริการและเป็นกรรมการก่อสร้าง รองลงมาคือแรงงานไปกลับ ลูกจ้างหน่วยราชการ และรับจ้างทำไม้สาละวิน (ตารางที่ 2.6) ส่วนการอพยพของแรงงานกลับสู่ชุมชนนั้น พบว่าในปี พ.ศ. 2541 มีแรงงานรับจ้างอพยพกลับ 17 คน หรือร้อยละ 41.46 ของจำนวนประชากรที่เป็นแรงงานรับจ้างในกลุ่ม แรงงานที่อพยพกลับมามากที่สุดคือ กรรมการก่อสร้าง 11 คน กรรมการโรงงาน 4 คน และงานบริการ 2 คน อาชีพของแรงงานที่อพยพกลับคือ ทำนา 12 คน เลี้ยงไม้ 2 คน และรับจ้างในหมู่บ้าน 3 คน (ตารางที่ 2.7)

ตารางที่ 2.7 การอพยพแรงงานกลับสู่ชุมชน และการประกอบอาชีพหลังอพยพแรงงาน ปี พ.ศ. 2539 - 2541

อาชีพของแรงงานรับจ้าง ปี พ.ศ.	งานบริการ			กรรมกรก่อสร้าง			รับจ้างทำไม้			กลับमत่านา			กลับमत่าไร่			กลับมาเดือยไม้			รับจ้างในหมู่บ้าน		
	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41	39	40	41
รวม	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
กลาง	-	-	2	-	-	11	4	-	-	12	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	-
จน	-	4	-	-	-	14	4	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	5

ที่มา : สำรวจเมื่อเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2542

ชาวนาจนมีการอพยพแรงงานโดยเปรียบเทียบใน ปี พ.ศ. 2539 จำนวน 57 คน หรือร้อยละ 15.45 ปี พ.ศ. 2540 จำนวน 59 คน หรือร้อยละ 15.59 ปี พ.ศ. 2541 จำนวน 43 คน หรือร้อยละ 11.65 ของกลุ่มประชากร ส่วนใหญ่ทำงานบริการและกรรมกรก่อสร้าง รองลงมาคือแรงงานรับจ้างแบบไปกลับและรับจ้างทำไม้สาละวิน (ตารางที่ 2.6) พบว่าในปี พ.ศ. 2541 มีแรงงานรับจ้างอพยพกลับ 26 คน หรือร้อยละ 45.61 ของจำนวนประชากรที่เป็นแรงงานรับจ้างในกลุ่มแรงงานที่อพยพกลับมามากที่สุดคือ กรรมกรก่อสร้าง 18 คน งานบริการ 4 คน และรับจ้างทำไม้สาละวิน 4 คน อาชีพของแรงงานที่อพยพกลับคือ ทำไร่ 12 คน เลี้ยงไม้ 5 คน และรับจ้างภายในหมู่บ้าน 5 คน

จากข้อมูลดังกล่าวมาจะพบว่าแรงงานอพยพไปทำงานก่อสร้าง จะเป็นกลุ่มที่อพยพกลับหมู่บ้านมากที่สุด ซึ่งสืบเนื่องมาจากการหดตัวของกลุ่มธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ แรงงานในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย และจะอยู่ในกลุ่มชาวนากลาง และชาวนาจนมากกว่าชาวนารวย เนื่องจากการเป็นกรรมกรก่อสร้างเป็นงานที่หนักขณะที่ค่าแรงจะได้เท่ากับค่าแรงขั้นต่ำ เมื่อชาวนารวยเป็นกลุ่มที่มีที่ดินและสามารถปลูกข้าวเพื่อขาย จึงมีทางเลือกที่จะปฏิเสธการเป็นกรรมกรรับจ้างได้ อย่างไรก็ตามในกลุ่มของชาวนารวยมีกรรมกรก่อสร้าง 3 ราย และต้องอพยพกลับเพราะงานหมด แต่แรงงานกลุ่มนี้เมื่อกลับมาก็สามารถกลับมาทำนาเพราะเป็นครัวเรือนที่มีที่นา เพราะเป็นครัวเรือนที่มีที่นา การอพยพกลับของแรงงานกลุ่มนี้จึงไม่สร้างแรงกดดันให้กับการใช้ป่า แรงงานอพยพของกลุ่มชาวนารวยจะมีมากในงานบริการและกรรมกรโรงงาน ซึ่งมีค่าจ้างมากกว่าแรงงานขั้นต่ำ เช่น การเป็นคนรับใช้ในบ้านในกรุงเทพฯ จะได้รับเงินเดือน 3,000 บาท แต่ไม่ต้องจ่ายค่าที่พักและค่าอาหารทั้ง 3 มื้อ การเป็นแรงงานรับจ้างของกลุ่มชาวนารวยจึงเป็นการเลือกกระหน่ำการทำนาขายผลผลิตหรือการออกไปรับจ้างมากกว่าจะเกิดจากความกดดันเศรษฐกิจที่ขาดแคลนข้าวเหมือนชาวนาจน รวมทั้งแรงงานจากกลุ่มชาวนารวย โดยเฉพาะในกลุ่มกรรมกรโรงงานจะเป็นกลุ่มที่เรียนจบ ม. 3 ขณะที่กลุ่มชาวนากลางและชาวนาจนจะเป็นกลุ่มที่ไม่ได้เรียนหนังสือหรือจบประถมศึกษาปีที่ 6 ซึ่งกรรมกรในโรงงานมักจะกำหนดวุฒิการศึกษาขั้นต่ำ ม. 3 กลุ่มชาวนากลางและชาวนาจนจึงใช้แรงงานในภาคบริการและกรรมกรก่อสร้างมากกว่ากรรมกรโรงงาน

กลุ่มชาวนากลางเป็นกลุ่มที่อพยพกลับมาเป็นอันดับสอง รองจากกลุ่มชาวนารวย เพราะมีแรงงานที่เป็นกรรมกรก่อสร้างมากจึงมีการอพยพกลับของแรงงานมาก เมื่อแรงงานอพยพกลับแรงงานส่วนใหญ่สามารถกลับมาทำนา แต่เนื่องจากชาวนากลุ่มนี้มีที่นาลน้อยจึงไม่สามารถรับแรงงานได้ทั้งหมด แรงงานกลุ่มนี้จึงมีการเลี้ยงไม้เพื่อขาย แต่การเลี้ยงไม้เกิดจากความต้องการ

เงินสดเพื่อใช้จ่ายมากกว่าจะเพื่อซื้อข้าวมาบริโภค เพราะกลุ่มชาวนากลางมีนํ้าน้อย แต่ผลผลิตเพียงพอที่จะบริโภคในครัวเรือน

กลุ่มชาวนาจนเป็นกลุ่มแรงงานที่มีทางเลือกน้อย เนื่องจากขาดแคลนข้าวบริโภคและแรงงานทั้งหมดเป็นแรงงานที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ขณะที่ผู้หญิงจะเข้าไปสู่งานบริการ แต่ผู้ชายจะเข้าไปเป็นกรรมกรก่อสร้าง ดังนั้นแรงงานชายจากกลุ่มนี้จึงอพยพกลับบ้านมากที่สุดในฤดู และแรงงานที่กลับมาไม่สามารถกลับมาทำนาเพราะไร้ที่ดิน ขณะเดียวกันการทำนาฝาก็ไม่สามารถทำได้เพราะชาวนารวยต้องการผลิตเพื่อขายแรงงานกลุ่มนี้จึงหาทางออกโดยการรับจ้างในหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ ขณะเดียวกันส่วนหนึ่งก็หาทางออกโดยการทำไร่และการเลื่อยไม้ขายในหมู่บ้าน จุดประสงค์หลักของการทางเลือกต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการรับจ้างที่ได้ค่าแรงเป็นข้าว การทำไร่ หรือการเลื่อยไม้ คือการหาข้าวมาบริโภคเป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม การอพยพกลับของแรงงานก่อสร้างทั้งกลุ่มชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนาจน ทั้งหมดเป็นแรงงานชายที่มีอายุ 17-45 ปี การที่แรงงานประเภทนี้อพยพกลับชุมชนทำให้แรงงานกลุ่มนี้มีความพร้อมที่จะทำงานเลื่อยไม้เพราะงานนี้เป็นงานเฉพาะของกลุ่มผู้ชายเป็นงานหนักและต้องพักอยู่กินในป่า ส่วนงานบริการส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานในกลุ่มผู้หญิง ซึ่งไม่ได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำมากนักจึงมีการอพยพกลับชุมชนน้อย และไม่ได้กลับเพราะเหตุผลทางเศรษฐกิจ เช่น กลับมาเพราะแต่งงานและกลับมาเลี้ยงลูก

แรงงานอีกประเภทหนึ่งที่แม้จะไม่มีทางเลือกจ้างหรืองานทั้งหมด แต่ปริมาณงานใน 1 เดือนที่ได้จะลดน้อยลงคือ แรงงานรับจ้างแบบไปกลับ แรงงานประเภทนี้มีอยู่ในกลุ่มชาวนากลางและชาวนาจน ในภาวะที่เศรษฐกิจเจริญเติบโต แรงงานกลุ่มนี้จะมียานทุกวัน ดังที่ชาวนาจนที่เป็นแรงงานรับจ้างแบบไปกลับได้สะท้อนว่า "แต่ก่อนออกไปทุกวันจะหยุดก็เมื่อเหนื่อยมาก บางเดือนก็ไม่มีวันหยุด ค่าจ้างไม่เคยต่ำกว่าวันละร้อยบาท ถ้าใครจ้างถูกเราก็ไม่ไป บางที่รับเหมาทำทั้งสวนทำ 3 วัน ได้ 500 บาท แต่ก่อนออกไป (รับจ้าง) จะดีกว่าอยู่บ้าน เพราะค่าแรงแพงกว่า ในบ้านจ้าง 50 บาท งานหนัก 65 บาท แต่เดี๋ยวนี้งานน้อย ค่าจ้างก็ต่ำลง บางเดือนไป 15 วัน บางเดือน 20 วัน" แรงงานกลุ่มนี้เมื่อไม่มีงานรับจ้างภายนอกจะรับงานในชุมชน แม้ว่าค่าแรงงานจะลดลงก็ตาม อย่างไรก็ตามแรงงานกลุ่มนี้แม้จะมีเวลารว่างจากการรับจ้างมากขึ้น แต่จะไม่สามารถใช้แรงงานทำไร่หรือเลื่อยไม้ขายได้ เพราะเวลารว่างเป็นช่วงสั้น ๆ 2-3 วัน ซึ่งการทำไร่และการเลื่อยไม้ต้องใช้เวลาต่อเนื่องหลายวัน แรงงานกลุ่มนี้จึงส่งผลกระทบทางอ้อมคือ ทำให้แรงงานรับจ้างในชุมชนจึงมีจำนวนมากขึ้น หรืออีกทางหนึ่งงานในชุมชนจะมีน้อยลงเมื่อเทียบกับจำนวนแรงงานมากกว่าจะส่งผลกระทบโดยตรงต่อการใช้ทรัพยากรป่า

2.3 การเปลี่ยนแปลงการจัดการด้านนิเวศของพื้นที่ป่า

เมื่อพิจารณาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านแม่หาร ป่านับว่ามีความสำคัญต่อการดำรงของชุมชนเพราะป่ามีความสำคัญต่อระบบการผลิตและอุดมการณ์ความเชื่อของชาวบ้านเป็นอย่างมากในด้านของระบบการผลิต ชาวบ้านได้ใช้น้ำจากป่าต้นน้ำในการทำนา ดำ เก็บหาพืชอาหาร ยารักษาโรค และให้ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ฯลฯ ส่วนในด้านของความเชื่อนั้น ชาวบ้านได้อาศัยป่าในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ชาวบ้านแม่หารใช้ตอไม้ในป่าช้า ข้าวของเครื่องใช้เป็นตัวเชื่อมระหว่างกับคนตายหรือป่าเป็นที่สถิตย์ของผีเจ้าเมือง ชาวบ้านเชื่อว่าผีเจ้าเมืองจะคุ้มครองคนในชุมชนเป็นต้น จากความสำคัญของป่าดังที่ได้กล่าวไปชาวบ้านจึงได้สร้างจารีตประเพณีผ่านความเชื่อเรื่องผีเพื่อใช้จัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าเพื่อให้การใช้จากป่าเป็นไปอย่างยั่งยืนยาวนาน

อย่างไรก็ตามจารีตประเพณีที่ชาวบ้านใช้จัดการป่าก็เริ่มถูกบั่นทอนเมื่อรัฐได้ขยายอำนาจเข้าไปจัดการป่า ในพื้นที่ศึกษานั้นพบว่ารัฐได้ให้สัมปทานป่าไม้กับบริษัทเอกชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2454 ถึงปี พ.ศ. 2531 และต่อมาก็ได้ประกาศให้ป่าบ้านแม่หารเป็นป่าสงวนแห่งชาติ (ปี พ.ศ. 2507) การให้สัมปทานของรัฐอย่างต่อเนื่องยาวนานนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตของชาวบ้านโดยตรง กล่าวคือทำให้น้ำในน้ำแม่หารและน้ำแม่จอนที่ชาวบ้านได้ใช้ในการทำนาคำเริ่มแห้งขอด ประกอบกับในช่วงนั้นมีชาวบ้านขึ้นไปทำไร่ในป่าต้นน้ำเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ปัญหาความแห้งแล้งทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

การที่ชาวบ้านต้องประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่รวมตัวกันคัดค้านการให้สัมปทานป่าของหมู่บ้าน (ปี พ.ศ. 2531) และประสบความสำเร็จเมื่อรัฐบาลประกาศยกเลิกการให้สัมปทานป่าทั่วประเทศ อย่างไรก็ตามในช่วงดังกล่าวนี้ชาวบ้านได้ผลิตซ้ำจารีตประเพณีการจัดการป่า ในรูปแบบของป่าชุมชนมาใช้ต่อสู้กับรัฐที่เข้ามาแย่งชิงทรัพยากร ในช่วง ปี พ.ศ. 2531 – ปี พ.ศ. 2538 การจัดการป่าชุมชนได้มีการจัดการองค์กรเพื่อควบคุมจัดการป่าขึ้น ขณะเดียวกันก็มีการจัดการด้านนิเวศของพื้นที่ป่า (แผนที่ 2.1) โดยมีการจำแนกประเภทของป่าดังนี้

ประเภทแรก ป่าต้นน้ำหรือป่าอนุรักษ์อยู่ด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน มีขนาดประมาณ 20,000 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูง ลักษณะป่าเป็นป่าเบญจพรรณที่มีความอุดมสมบูรณ์มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่หนาแน่น ไม้บริเวณนี้ก็เช่น ไม้ตะเคียน ไม้สัก ไม้มะค่า ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่าหลายชนิด ชาวบ้านได้พบชะนี นกเงือก และหมูป่า ป่าต้นน้ำนี้เป็นกำเนิดของน้ำแม่หารและน้ำแม่จอน โดยน้ำแม่หารจะไหลผ่านหมู่บ้าน ชาวบ้านอาศัยแม่น้ำนี้ในการอุปโภค บริโภค และ

ทำนาคำ ส่วนน้ำแม่จอนจะไหลผ่านบ่อก (กลุ่มที่ตั้งบ้าน) แม่จอนว่าเป็นหมู่บ้านเดียวกัน น้ำแม่จอนนี้ยังมีลำห้วยสาขาที่สำคัญคือ ห้วยยาว ปัจจุบันชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากลำห้วยนี้ในการผลิตประปา ภูเขา กลุ่มบ้านแม่จอนอยู่ห่างออกไปประมาณ 0.5 กิโลเมตร ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวบ้าน แม่หารที่ย้ายเข้าไปอยู่ใหม่ ถือว่าเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ชาวบ้านแม่จอนให้อุปโภค บริโภค และใช้น้ำทำนาคำ

สำหรับระเบียบกฎหมายที่ใช้ในการจัดการป่าต้นน้ำนี้ ชาวบ้านไม่ได้มีการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นที่รับรู้กันว่าป่าต้นน้ำเป็นป่าที่อนุรักษ์ไว้เพื่อการใช้้ำเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงห้ามการตัดไม้ในบริเวณนี้และจะสงวนไว้ แต่มีการอนุญาตให้ใช้ทรัพยากรที่เป็นผลกำไรคือ ไม้ล้มตาย ไม้แห้ง ผัก เห็ด โดยจะสงวนไว้ใช้เฉพาะชาวบ้านในหมู่บ้านเท่านั้น ไม่อนุญาตให้คนนอกชุมชนได้ใช้

ทางปฏิบัติแม้ชาวบ้านจะจัดการป่าบริเวณทิศตะวันตกของหมู่บ้านเป็นป่าอนุรักษ์ แต่ก็ได้ให้ป่าผืนนี้ในการตัดไม้ปลูกสร้างบ้านเรือน โดยมีการกำหนดอย่างคร่าว ๆ ว่าป่าผืนนี้สามารถตัดไม้มาใช้สอยได้ แต่ต้องตัดบริเวณใกล้หมู่บ้านจะไม่มีการตัดลึกเข้าไปบริเวณที่เป็นป่าขุนน้ำ อย่างไรก็ตามในช่วงนั้นความต้องการในการตัดไม้เพื่อปลูกบ้านยังมีไม่มากนัก รวมทั้งการอพยพออกไปทำงานภายนอกชุมชนยังไม่ถูกจำกัด ทำให้การเข้าไปตัดไม้บริเวณป่าลึกหรือห่างจากหมู่บ้านจึงมีไม่มาก กระนั้นก็ตามความไม่ชัดเจนระหว่างพื้นที่ป่าต้นน้ำและบริเวณป่าที่หมู่บ้านอนุญาตให้ตัดมาปลูกสร้างบ้านก็ได้สร้างความกระทบกระทั่งระหว่างองค์กรชุมชนและชาวบ้านที่เข้าไปตัดไม้อยู่บ้าง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2535-2536 กลุ่มผู้นำป่าชุมชนได้พยายามผลักดันให้มีการจัดจำแนกเขตป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย (ป่าที่หมู่บ้านอนุญาตให้ตัดไม้เพื่อปลูกสร้างบ้านเรือน) ให้แยกออกจากกันอย่างชัดเจน แต่ความพยายามดังกล่าวก็ล้มเหลวลงไป เพราะไม่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มผู้อาวุโสในหมู่บ้าน และชาวบ้านดังจะเห็นได้จากการประชุมดังกล่าวมีชาวบ้านเข้าร่วมประชุมเพียง 27 ครั้งเรือน จาก 189 ครั้งเรือน

ดังนั้นในช่วงนี้การกำหนดเขตป่าต้นน้ำหรือป่าอนุรักษ์จึงเป็นป่าทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านทั้งหมด แต่บริเวณชายขอบของป่าต้นน้ำจะเป็นแหล่งที่ชาวบ้านในหมู่บ้านอาศัยเนื้อไม้มาใช้ในการปลูกสร้างบ้านเรือน และยังมีชาวบ้านบางคนอาศัยป่าต้นน้ำในการทำไร่ แต่เนื่องจากในช่วงนั้นมีการอพยพแรงงานออกนอกชุมชนเป็นจำนวนมาก และการทำนาฝ้างก็ยิ่งทำได้ง่ายในหมู่บ้านจึงมีชาวบ้านอยู่เพียง 2 ครั้งเรือน ที่ทำไร่อยู่บริเวณโกรตอโกรซึ่งเป็นลำห้วยที่อยู่ใกล้เข้ามาในหมู่บ้านมากกว่าจะลึกเข้าไปบริเวณขุนน้ำแม่หาร

ประเภทที่สอง ป่าเก็บตอง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ลักษณะเป็นป่าแพะมีต้นพลวง เต็ง รัง ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่หนาแน่น มีขนาดประมาณ 3,000 ไร่ ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในการเก็บตอง หาเห็ด เก็บผักและเห็ดในฤดูฝนป่านี้จะจับจุกจั่นและแมลงต่าง ๆ ในฤดูแล้ง ตามลักษณะทางกายภาพของป่าเก็บตอง ป่านี้จะแยกออกจากป่าต้นน้ำอย่างสิ้นเชิงทั้งในแง่ของที่ตั้งและการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น ไม้บริเวณป่าต้นน้ำรอบหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นไม้สักสามารถนำมาปลูกสร้างบ้านเรือนได้ แต่ต้นไม้บริเวณป่าเก็บตองเป็นต้นเต็ง รัง ชาวบ้านไม่นิยมนำมาปลูกสร้างบ้าน เป็นต้น สำหรับกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าเก็บตอง จะมีความเคร่งครัดน้อยกว่าการใช้ป่าต้นน้ำ กล่าวคือ ในบริเวณป่าเก็บตอง ชาวบ้านสามารถใช้ทรัพยากรต้นทุนจากป่าได้ เช่น การหาเห็ด รวมทั้งยังอนุญาตให้ชาวบ้านข้างเคียงคือ บ้านแพะและบ้านป่าหมาก มาร่วมใช้ทรัพยากรได้ด้วย ในฤดูฝนเมื่อมีเห็ดป่าออกมาจำนวนมากชาวบ้านจะอนุญาตให้คนนอกชุมชน เช่น ชาวบ้านแม่สะเรียง หรือชาวบ้านจากจังหวัดอื่นมาเก็บเห็ดได้

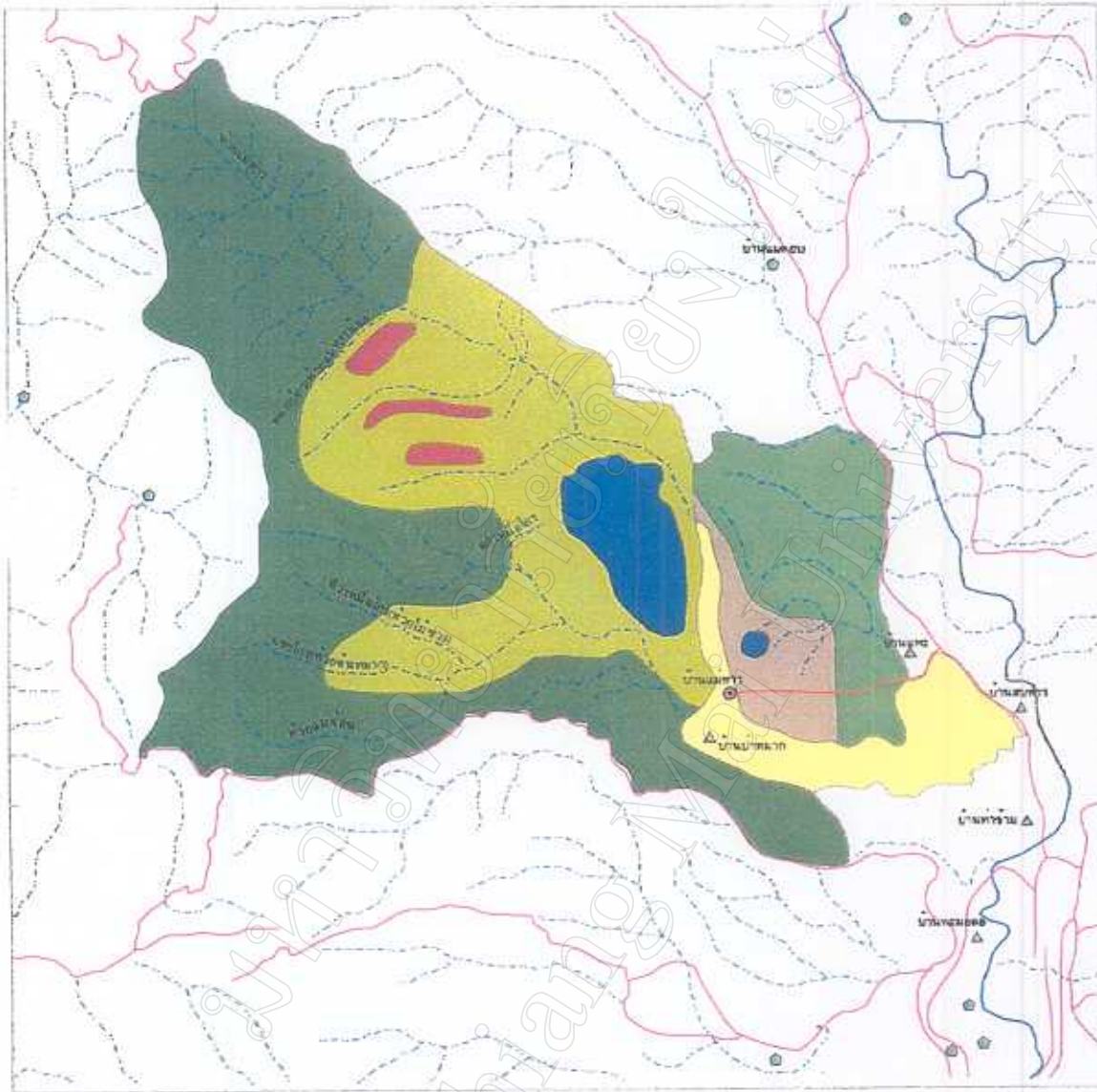
ประเภทที่สาม ป่าพิธีกรรม ในหมู่บ้านกรณีศึกษาป่าพิธีกรรมจะเป็นป่าผืนเล็กที่ซ้อนทับอยู่ในป่าผืนใหญ่ มีทั้งที่ซ้อนอยู่กับป่าต้นน้ำและซ้อนอยู่กับป่าเก็บตอง ป่าพิธีกรรมมีทั้งหมดอยู่ 5 ป่า คือ หนึ่ง เดอโซฟา ต่าเออปปู หรือป่าที่อยู่ของผีตอญเดอโซฟา เป็นที่อยู่ของผีขุนน้ำแม่หาร จุดที่ตั้งจะอยู่บริเวณภูเขาที่สูงที่สุดของป่าต้นน้ำ ลักษณะเป็นป่ารกทึบมีพันธุ์ไม้สำคัญอยู่หนาแน่น บริเวณนี้ถือว่าห้ามใช้ทรัพยากรทุกชนิดจากป่าและชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำทุกปี สอง เสพะโคะ หรือป่าที่เป็นที่อยู่ของเจ้าเมือง เป็นเนินเขาทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ลักษณะเป็นป่าแพะที่มีต้นไม้หนาแน่น ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ทรัพยากรต้นทุนได้แต่จะไม่อนุญาตให้หมู่บ้านใกล้เคียงได้เข้าไปใช้ ชาวบ้านจะทำพิธีไหว้หรือบนก่อนไปทำธุระสำคัญ หรือเมื่อกลับมาหมู่บ้านของตน สามที่ตั้งเจดีย์โฆมอล เป็นป่าแพะที่มีต้นพลวงอยู่หนาแน่น ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บเห็ด ไม้ตองและเห็ดได้ ชาวบ้านจะทำพิธีขึ้นไหว้เจดีย์นี้ประจำทุกปี สี่ ปกาโลหลู หรือป่าช้าเครื่องใช้คนตาย อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านติดกับบริเวณที่ตั้งเจดีย์โฆมอล สภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณที่มีต้นไม้รกทึบ มีแหล่งน้ำซับอยู่หลายแห่ง ป่าบริเวณนี้อนุญาตให้เก็บผัก เห็ด พืชสมุนไพร แต่ห้ามโค่นต้นไม้หรือล่าสัตว์ ชาวบ้านจะใช้ต้นไม้ในป่านี้เป็นเสมือนสื่อที่ส่งข่าวของเครื่องใช้ไปให้คนตาย ห้า ปกาสวาไซ อยู่ในบริเวณป่าเก็บตองทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านภายในป่าจะมีลานดินสำหรับเผาศพ ลักษณะเป็นป่าเต็ง รัง เป็นบริเวณที่มีความแห้งแล้ง ชาวบ้านจะตัดต้นไม้บริเวณใกล้ ๆ เพื่อใช้ในการเผาศพ

การจัดการด้านนิเวศน์ที่กล่าวไปนั้นเป็นการจัดการที่เกิดขึ้นในช่วงประวัติศาสตร์หนึ่งของชุมชน แต่เมื่อบริบทและเงื่อนไขของหมู่บ้านเกิดเปลี่ยนแปลง จากระบบการผลิตเดิมที่เน้นการ

บริบทในครัวเรือนเป็นสำคัญ เปลี่ยนมาสู่การผลิตเพื่อขายมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการที่เพิ่มทำให้ชาวนารวยหันมาทำนาเองแทนการให้คนจนทำนาแบบฝ่ากึ่ง ดังนั้นชาวนาจนที่เคยทำนาจึงต้องผันตัวเองเป็นแรงงานรับจ้างทำนา ซึ่งทำให้ได้ผลตอบแทน (ข้าว) ลดลง ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำทำให้มีแรงงานรับจ้างกลับสู่ชุมชนมากขึ้น แรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่กลับมารับจ้างทำนา แต่บางส่วนก็หันไปใช้ป่าต้นน้ำในการทำไร่และเลี้ยงไม้ การระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการจัดการด้านนิเวศในหลายประการดังต่อไปนี้

ประการแรก การเปลี่ยนแปลงการจัดการป่าต้นน้ำหรือป่าอนุรักษ์ในช่วงที่ผ่านมาชาวบ้านได้จัดแบ่งป่าทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านไว้เป็นป่าต้นน้ำ มีการห้ามตัดไม้ในป่าต้นน้ำในบริเวณที่ลึกเข้าไป แต่สำหรับป่าต้นน้ำบริเวณใกล้ ๆ หมู่บ้าน ชาวบ้านสามารถตัดมาปลูกสร้างบ้านเรือนได้ อย่างไรก็ตามองค์กรชุมชนยังไม่ได้ทำหนองบริเวณป่าต้นน้ำและบริเวณป่าใช้สอยออกจากกันอย่างชัดเจน ในช่วงปัจจุบันที่ความต้องการปลูกบ้านไม้สักในหมู่บ้านได้เพิ่มสูงขึ้น ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงขององค์กรชุมชน กล่าวคือกลุ่มป่าชุมชนเริ่มมีอำนาจน้อยกว่ากลุ่มผู้นำทางการ กลุ่มทั้งสองนี้เองมีแนวคิดที่แตกต่างกันในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ โดยกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนเห็นว่าการตัดไม้หรือการใช้ป่าในลักษณะป่าใช้สอยควรจะเป็นป่าที่อยู่ใกล้หมู่บ้านเท่านั้น ขณะที่กลุ่มผู้นำทางการซึ่งได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่รัฐได้เข้าไปจำแนกป่าต้นน้ำออกเป็น 2 ส่วน คือ เขตป่าต้นน้ำและเขตป่าใช้สอย สำหรับป่าใช้สอยนั้นกำหนดว่าทิศเหนือป่าใช้สอยมีเขตติดเขตป่าบ้านปากกล้วย ทิศตะวันตกสำหรับป่าต้นน้ำแม่หารใช้ห้วย (ห้วยโป่ง) ห้วยหนองไกร (ห้วยแม่หารน้อย) เป็นเส้นแบ่งคือ บริเวณเหนือห้วยมอไกรและหนองไกรถือเป็นเขตป่าต้นน้ำ และได้ลำห้วยลงมาถือเป็นเขตป่าใช้สอย ส่วนทิศตะวันตกบริเวณต้นน้ำแม่จอนจะทำการแบ่งครึ่งของลำห้วย สาขาของน้ำแม่จอน คือ ครึ่งหนึ่งของห้วยแกรหมีไกร (ห้วยทางหลวง) ห้วยทิวาหมีไกร (ห้วยไม้ซาง) ห้วยแซะไกร (ห้วยหมาก) ไปจดสันปันน้ำของห้วยแซะไกร ดังนั้นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่กันออกมาเป็นป่าใช้สอยจึงมีขนาดประมาณครึ่งหนึ่งของป่าต้นน้ำโดยมีป่าพิธีกรรมตั้งอยู่ภายใน (แผนที่ 2.2)

แผนที่ 2.2 แสดงการจำแนกป่าชุมชน บ้านแม่หาร อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ในปี พ.ศ. 2538-2542

คำอธิบายสัญลักษณ์

● หมู่บ้านหลักในเครือข่ายป่าชุมชน	พื้นที่ไร่
○ หมู่บ้านนอกเครือข่าย	นา
△ หมู่บ้านในเครือข่ายป่าชุมชน	ป่าไร่ตอย
— ถนน	ป่าไร่ตอย(ป่าเก็บทอง)
— ลำห้วย	ป่าไร่ตอย(ป่าเก็บทอง)ถูกยึด
— แม่น้ำยม	ป่าต้นน้ำ
	ป่าพิธีกรรม

ที่มา : จากการสำรวจเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ปี พ.ศ. 2542

ป่าใช้สอยที่ถูกกันออกมาจากป่าต้นน้ำ หมู่บ้านอนุญาตให้ตัดไม้มาปลูกสร้างบ้าน ตัด ฟืน หาผัก เห็ด และหน่อไม้ได้ แต่ยังคงกันไว้ให้เป็นสิทธิเฉพาะกับคนในหมู่บ้านเท่านั้น คนภายนอกชุมชนจะเข้ามาใช้ไม่ได้ ส่วนในบริเวณป่าที่แบ่งเป็นต้นน้ำยังคงใช้กฎเกณฑ์เดิมคือ ห้ามตัดไม้ ในบริเวณนี้อย่างเด็ดขาด แต่สามารถตัดไม้แห้ง ไม้ล้ม รวมทั้งหาผักและพืชสมุนไพรได้

นอกจากป่าที่ถูกกันออกมาเป็นป่าใช้สอยแล้ว พื้นที่ป่าบริเวณใกล้ ๆ ห้วยหน้อยโกร ห้วยโกตอโกร และห้วยเลอวาโกร ยังอนุญาตให้ใช้เป็นที่ทำไร่หมุนเวียน ทำให้บริเวณนี้มีการปลูก ข้าวไร่อยู่ถึง 19 ราย อย่างไรก็ตามที่ผ่านมาพื้นที่ป่าบริเวณนี้ชาวบ้านได้เคยใช้ทำไร่อยู่เป็นประจำ โดยจะหมุนเวียน 5-7 ปี ปกติจะมีชาวบ้านเพียง 4 รายเท่านั้นที่ทำไร่บริเวณนี้ แต่เนื่องจากการ อพยพกลับของแรงงาน ผลผลิตข้าวราคาสูงและนาฝ้าก็เริ่มหายากขึ้นจึงทำให้มีการทำไร่กันเพิ่ม ขึ้น

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงในบริเวณป่าเก็บตอง (ป่าใช้สอย) ป่าเก็บตองเป็นป่าที่มี ต้นพลวงขนาดใหญ่ขึ้นอยู่หนาแน่น มีถนนที่เชื่อมระหว่างบ้านแม่หาร และบ้านแพะตัดผ่าน ลักษณะดินเป็นดินลูกรังที่มีหน้าดินตื้น ป่าบริเวณนี้แต่เดิมไม่ได้มีการแบ่งเขตป่าอย่างชัดเจน ระหว่างบ้านแม่หารกับบ้านแพะ ในการใช้สอยป่า (การเก็บใบตองตึง) นั้นมีลักษณะเป็นสิทธิร่วมกันของชาวบ้านแม่หาร บ้านแพะ และบ้านป้าหมากที่ต่างก็เข้ามาเก็บใบตองและเก็บฟืนไปใช้ใน ฤดูฝน เนื่องจากป่าผืนนี้มีถนนตัดผ่านจึงเป็นการง่ายที่คนภายนอกจะเข้ามาเก็บผัก เห็ด และพืช สมุนไพรจึงมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาใช้ป่าผืนนี้ด้วย

ในปี พ.ศ. 2538 ชาวบ้านที่มีนาติดกับป่าเก็บตองได้เข้าไปยึดพื้นที่ป่าเป็นของตนเอง ป่าเก็บตองที่อยู่ติดกับหัวไร่ปลายนาจึงถูกแผ้วถางจนหมดไป ต่อมาในปี พ.ศ. 2538-2539 ชาว บ้านจึงเข้าไปจับจองพื้นที่สองฟากถนนที่ตัดผ่านพื้นที่ป่าและตัดโค่นต้นไม้ลง ลักษณะของป่าเก็บ ตองในปัจจุบันจึงเป็นป่าที่มีตอของต้นไม้ที่ถูกตัดโค่นลงไปประมาณ 1,000 ไร่ ส่วนป่าที่เหลืออยู่ อีก 2,000 ไร่ ซึ่งอยู่ห่างจากถนนและที่นา ยังคงสภาพเป็นป่าแพะที่อุดมสมบูรณ์ในการเข้าไปจับ จองพื้นที่ป่าเก็บตองของชาวบ้านแม่หารนั้น ชาวบ้านได้แบ่งเขตป่าของบ้านแพะออกไป ดังนั้นป่า ที่ถือเป็นเขตของบ้านแพะจึงยังไม่ถูกจับจองแต่อย่างใด

สำหรับชาวบ้านที่เข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตองนั้นพบว่า เป็นชาวนารวย 24 แปลง คิดเป็น ร้อยละ 64.86 ของกลุ่มชาวนารวย ในจำนวนนี้ 7 แปลง ใช้ปลูกไม้ผล 2 แปลง ใช้ปลูกพืชพาณิชย์ 15 แปลง ตัดต้นไม้ออกจนเหลือเพียงตอไม้ (ไม่ได้ใช้ที่ดินปลูกพืช) ส่วนชาวนากลางเข้าจับจองพื้นที่ จำนวน 46 แปลง คิดเป็นร้อยละ 54.11 ของกลุ่มชาวนากลาง ในจำนวนนี้ 4 แปลง ใช้ปลูกไม้ผล 7 แปลง ใช้ปลูกพืชพาณิชย์ 5 แปลง ใช้ปลูกข้าวไร่ 25 แปลง ตัดต้นไม้ออกจนเหลือเพียงตอไม้

และ 5 แปลง ยังไม่ได้ตัดต้นไม้ ออก สำหรับชาวนาจนเข้าจับจองพื้นที่จำนวน 7 แปลง ใช้ปลูกพืช พืช 2 แปลง ใช้ปลูกข้าวไร่ 1 แปลง ใช้ปลูกต้นสัก 3 แปลง ใช้ปลูกผักสวนครัว 9 แปลง ตัดต้นไม้ ออกจนเหลือแต่ต้นไม้ (ตารางที่ 2.8)

จากข้อมูลดังกล่าวไปนั้นจะพบว่า ชาวนารวยเป็นกลุ่มที่เข้าไปจับจองพื้นที่มากที่สุด ขณะที่ชาวนากลางและชาวนาจนมีการจับจองพื้นที่น้อยลงตามลำดับ ขณะเดียวกันชาวนารวย และชาวนากลาง ก็เป็นกลุ่มที่ปล่อยพื้นที่ให้ว่างไว้หรือไม่ได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่มากกว่ากลุ่มคน จจน จึงกล่าวได้ว่าการเข้าไปยึดพื้นที่ของชาวนาในแต่ละกลุ่มนั้นมีเป้าหมายแตกต่างกัน คือกลุ่ม ชาวนารวย และชาวนากลางส่วนใหญ่เข้าไปยึดพื้นที่โดยมีเป้าหมายที่จะยึดครองที่ดินไว้ ขณะที่ ชาวนาจนส่วนใหญ่เข้าไปยึดพื้นที่เพื่อจะทำการเกษตร เนื่องจากชาวนาจนส่วนใหญ่ไร้ที่นาและที่ สวน

การเปลี่ยนแปลงเชิงนิเวศน์ทั้ง 2 ประการที่กล่าวมาถือว่าการเปลี่ยนแปลงที่มี ความสำคัญ เพราะพื้นที่ป่าต้นน้ำที่ถูกแบ่งเพื่อนำมาเป็นป่าใช้สอย ได้แสดงให้เห็นว่าป่าบริเวณนี้ จะมีการใช้ทรัพยากรต้นทุนเพิ่มมากขึ้น การจัดการดังกล่าวยังมีความสอดคล้องกับการจัดการพื้นที่ ป่าเก็บตอง ที่แต่เดิมมีการใช้ประโยชน์ในลักษณะการใช้ทรัพยากรที่เป็นผลกำไรจากป่า (ใบตอง สมุนไพร ไม้แห้ง) แต่ปัจจุบันกลับมีการยึดที่ป่าเป็นของส่วนตัว อย่างไรก็ตามป่าพิธีกรรมที่ซ้อนทับ อยู่ ไม่ว่าจะเป็นเสพะโด่ เจดีย์โฆมอล หรือปกาลิโหลที่ตั้งอยู่ภายในป่า (ป่าต้นน้ำเดิม) ที่จำแนก เป็นป่าใช้สอยในปัจจุบัน ก็ยังคงใช้กฎเกณฑ์เดิม และไม่มีการละเมิดแต่อย่างใด สวนป่าข้าเผาศพ ที่อยู่ในป่าเก็บตอง บริเวณนี้ชาวบ้านยังคงกันพื้นที่ไว้ประมาณ 200 ไร่ เพื่อจะใช้ต้นไม้บริเวณ รอบ ๆ มาใช้เผาศพ ป่าพิธีกรรมที่ซ้อนอยู่จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงเชิงนิเวศน์แต่ประการใด

ตารางที่ 2.8 แสดงการเข้ายึดและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าเก็บทอง

ครัวเรือนในหมู่บ้าน		จำนวน ครัวเรือนที่ เข้ายึดพื้นที่ (แปลง)	การใช้ประโยชน์						
กลุ่มฐานะ	จำนวน ครัวเรือน		สวนผลไม้ (แปลง)	ปลูกพืช พาณิชย์ (แปลง)	ปลูกข้าวไร่ (แปลง)	ปลูกต้นสัก (แปลง)	ปลูกผัก สวนครัว (แปลง)	ตัดต้นไม้ แล้ว (แปลง)	ยังไม่ตัด ต้นไม้ (แปลง)
รวย	37	24 (64.86)	7	2	-	-	-	15	-
กลาง	85	46 (54.11)	7	9	-	-	-	25	5
จน	86	26 (30.23)	4	7	2	1	3	9	-
รวม	208	96	15	16	7	1	3	49	5

ที่มา : สำรวจเมื่อเดือนสิงหาคม - กันยายน ปี พ.ศ. 2541

2.4 สรุปท้ายบท

บริบทเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านแม่หาร ซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวปกากะญอ ที่มีการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อดังกล่าวสามารถจัดการป่าได้อย่างเหมาะสม ภายใต้เงื่อนไขที่ทรัพยากรธรรมชาติยังคงมีความอุดมสมบูรณ์และจำนวนประชากรยังมีไม่มากนัก รวมทั้งชุมชนยังมีความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐน้อย หรือหมายถึงชุมชนยังมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรอย่างเต็มที่ แต่เมื่อบริบทเงื่อนไขเปลี่ยนไปหมู่บ้านถูกริตรอนอำนาจในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น กล่าวคือรัฐได้ให้สัมปทานป่าไม้กับบริษัทเอกชน ส่งผลให้เกิดวิกฤตธรรมชาติ น้ำแห้งไม่เพียงพอต่อการทำนา ชาวบ้านจึงได้คัดค้านการให้สัมปทานของรัฐและทำการผลิตข้าวจารีตประเพณีที่เคยใช้ในการดูแลรักษาป่ามาในอดีต ในรูปของการจัดการป่าชุมชน อย่างไรก็ตามการจัดการป่าชุมชนดังกล่าวมีการปรับเปลี่ยนตามบริบทและเงื่อนไขที่ชุมชนเผชิญอยู่

ในปัจจุบันภาวะเงื่อนไขที่ชาวบ้านต้องเผชิญที่สำคัญคือ การอพยพกลับชุมชนเนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และการที่ข้าวในท้องตลาดมีราคาสูงขึ้น เงื่อนไขดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการผลิต เพราะคนส่วนใหญ่คือ ชาวนวนซึ่งเป็นคนไร้ที่นา ต้องใช้วิธีการปรับตัวโดยการรับจ้างทำนา แทนการทำนาฝ้างกับชาวนารวยเช่นที่เคยทำมาในอดีต แต่ก็ได้ผลผลิตไม่เพียงพอบริโภคในครัวเรือน ชาวนวนจึงหาทางออกโดยการตัดไม้ขายให้คนในชุมชน และกลับไปทำไร่บริเวณที่ไร้เหล่าน้ำในป่าต้นน้ำ โดยมีจุดประสงค์หลักคือการผลิตข้าวเพื่อบริโภค ขณะเดียวกันการที่ข้าวมีราคาสูงขึ้น ทำให้ชาวนากลาง ซึ่งมีที่นาเพียงพอสำหรับผลิตข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน หันไปผลิตข้าวเพื่อให้ผลผลิตข้าวเหลือขาย

ผลจากการเปลี่ยนแปลงการผลิตดังกล่าว ทำให้การจัดการทางด้านนิเวศของพื้นที่ป่าชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ พื้นที่ป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ถูกกันออกไปเป็นป่าใช้สอยไปกว่าครึ่งหนึ่ง ป่าต้นน้ำเป็นป่าใช้สอย พื้นที่ป่าส่วนนี้ชาวบ้านจะเข้าไปใช้ประโยชน์ในการตัดไม้ขายและใช้ไม้ปลูกบ้านของตนเอง รวมทั้งยังใช้ในการทำไร่ซึ่งแต่เดิมการทำไร่ได้ลดลงจนเหลือเพียง 2 ราย แต่ปัจจุบันเพิ่มขึ้นถึง 19 ราย ขณะเดียวกันพื้นที่บริเวณป่าเก็บตอที่เป็นป่าพะยอมบริเวณใกล้หัวไร่ปลายนา และใกล้หมู่บ้านก็ถูกยึดครองเป็นของส่วนตัวโดยคนในหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนากลางและชาวนารวย